

MAŁGORZATA KARKOCHA
UNIwersytet Łódzki*

Duszpasterstwo i życie religijne parafii Rembieszyce w latach 1800–1945. Z dziejów społeczności lokalnej¹

Położona na terenie województwa świętokrzyskiego, w gminie Małogoszcz, parafia Rembieszyce została erygowana w 1438 r. z inicjatywy rodu Odrowążów. Otrzymała wezwanie Świętych Apostołów Piotra i Pawła. Od początku istnienia aż do dziś w jej skład wchodziły cztery miejscowości: Rembieszyce, Karsznice, Mieronice i Wola Tesserowa.

Parafia Rembieszyce nie cieszyła się, jak dotąd, większym zainteresowaniem wśród badaczy. Podstawowe informacje na jej temat zawarł ks. Jan Wiśniewski w swoim dziele *Historyczny opis kościołów, miast, zabytków i pamiątek w Jędrzejowskim*². Z kolei M. Karkocha w obszernym, liczącym blisko sześćdziesiąt stron, studium omówiła szczegółowo jej dzieje w XIX i pierwszej połowie wieku XX, uwzględniając takie zagadnienia, jak przynależność do administracji państwowej, uposażenie i ludność parafii, działalność duszpasterska kolejnych proboszczów, służba kościelna³. Na tych dwóch nazwiskach wypada jednak zamknąć listę badaczy zainteresowanych problematyką związaną z funkcjonowaniem parafii rembieskiej. Wciąż czeka ona na całościowe opracowanie.

* Wydział Filozoficzno-Historyczny, Instytut Historii, Katedra Historii Nowożytnej.

¹ W niniejszym tekście wykorzystano ustalenia poczynione w trakcie pisania monografii pt. *Parafia Rembieszyce 1438–2012. Studium z dziejów społeczności lokalnej*.

² J. Wiśniewski, *Historyczny opis kościołów, miast, zabytków i pamiątek w Jędrzejowskim*, Marjówka 1930, s. 333–339.

³ M. Karkocha, *Parafia Rembieszyce w latach 1800–1945. Wybrane zagadnienia*, „Przegląd Nauk Historycznych” 2013, R. XII, nr 1, s. 123–179.

Prezentowany tekst ma na celu ukazanie życia religijnego parafii Rembieszyce na przestrzeni blisko stu pięćdziesięciu lat. Tak szeroko zakrojone ramy czasowe pozwolą uchwycić zmiany, jakie zachodziły w tym względzie w interesującej nas parafii. Nasze wysiłki badawcze skupiły się na zewnętrznych aspektach życia religijnego, przede wszystkim na praktykach religijnych. W artykule omówiono również nauczanie kościelne oraz działalność organizacji o charakterze religijnym czy społeczno-religijnym.

Podstawę źródłową naszych rozważań stanowią materiały gromadzone w kieleckim Archiwum Diecezjalnym i – w mniejszym stopniu – w Archiwum Parafialnym w Rembieszycach. Są to m.in. akta konsystorskie, protokoły wizytacji dziekańskich i biskupich, sprawozdania sporządzane przed wizytacją kanoniczną, akta szkół oraz wykazy statystyczne ludności. Wykorzystano także księgi metrykalne urodzonych, zaślubionych i zmarłych, przechowywane w kilku archiwach (Diecezjalnym i Państwowym w Kielcach, Parafialnym w Rembieszycach, Urzędu Stanu Cywilnego w Małogoszczu). Inne materiały, jak korespondencja czy prasa, mają charakter uzupełniający.

1. Nabożeństwo parafialne

Podstawowym źródłem przeżycia religijnego wiernych jest nabożeństwo parafialne. Udział wiernych w różnych nabożeństwach parafialnych składa się na całość praktyk religijnych, które są najbardziej widocznymi przejawami religijności.

Na podstawie protokołów wizytacji dziekańskiej z pierwszej połowy XIX stulecia jesteśmy w stanie odtworzyć przebieg nabożeństwa w kościele pw. Świętych Apostołów Piotra i Pawła w Rembieszycach. Liturgię niedzielną rozpoczynała jutrznia śpiewana we wczesnych godzinach rannych. Następnie organista grał godzinki, po których śpiewano pieśń *Witaj Królowo Nieba* i koronkę do Trójcy Świętej. Po koronce następowała litania do Trójcy Świętej i pieśni o niej. Później zgromadzeni w świątyni wierni pod przewodnictwem księdza odmawiali pacierz, modlitwy poranne, akt wiary, nadziei, miłości i skruchy. Po skończonych aktach kapłan czytał Ewangelię i wygłaszał homilię lub naukę katechizmową. Ta ostatnia miała powszechnie przyjętą formę pytań i odpowiedzi, z tym że kaznodzieja zadawał pytania i sam na nie odpowiadał. Dalej na-

stępowała aspersion⁴, procesja wokół kościoła i suma, zwana mszą parafialną. Po południu odmawiano różaniec do Najświętszej Marii Panny, po nim były nieszpory, modlitwy wieczorne i *Anioł Pański*.

W dni świąteczne i odpusty, które wypadały dwa razy w roku – w uroczystość św. Apostołów Piotra i Pawła 29 czerwca i Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny 8 grudnia (trzeci odpust, mniejszy, obchodzony był na św. Franciszka a Paulo 2 kwietnia), porządek nabożeństwa był w zasadzie taki sam, z tą jednak różnicą, że po koronce do Trójcy Świętej następował od razu pacierz, a miast katechizmu pleban głosił kazanie. W dni powszednie odprawiana była msza św. (zapewne odmawiano też *Anioł Pański*), trudno jednak powiedzieć, o której godzinie i przy jakiej frekwencji wiernych. Wiadomo jedynie, że odbywała się regularnie, chyba że pleban zachorował, i że jej stałym uczestnikiem był kolator – Franciszek Sariusz Wolski, który znany był z pobożności⁵.

Opisany powyżej porządek nabożeństwa parafialnego uległ pewnej modyfikacji w latach trzydziestych XIX w., za administracji ks. Józefa Witka (1798–1854)⁶. W każdą niedzielę i święta była grana rano jutrznia. Po niej zgromadzeni w świątyni wierni śpiewali godzinki, odmawiali pacierz, modlitwy poranne, różaniec oraz litanie do Trójcy Świętej. Poźniej następowała aspersion, procesja, nauka Ewangelii (w święta zamiast nauki było kazanie) i suma. W godzinach popołudniowych odprawiano nieszpory poprzedzone koronką do Trójcy Świętej i nauczaniem katechizmem. Nabożeństwo kończyło się modlitwami wieczornymi i odśpiewaniem *Pozdrowienia Anielskiego*⁷. Należy zwrócić uwagę na fakt, że ksiądz Witek wykladał katechizm nie przed sumą, jak nakazywał Konsystorz Kielecki, lecz po południu. Trudno powiedzieć, co było tego

⁴ Akt pokutny polegający na pokropieniu przez celebransa wodą święconą wiernych zgromadzonych na liturgii.

⁵ Protokół wizytacji dziekańskiej z 1820 r., Archiwum Diecezjalne w Kielcach [dalej: ADK], Wizytacje dziekańskie 1819–1820, sygn. OD-5/2, k. 299–299v.

⁶ Ks. J. Witek sprawował posługę duszpasterską w parafii Rembieszycy w latach 1827–1853.

⁷ Por. protokoły wizytacji dziekańskich z lat 1834–1837, ADK, Wizytacje dziekańskie 1834–1835, sygn. OD-5/3, k. 20–20v; *ibidem*, Wizytacje dziekańskie 1835–1841, sygn. OD-5/4, k. 87; *ibidem*, Wizytacje dziekańskie 1836, sygn. OD-5/6, k. 421; *ibidem*, Wizytacje dziekańskie 1836–1837, sygn. OD-5/7, k. 13. Dodajmy w tym miejscu, że ks. Witek odprawiał nabożeństwa „regularnie i z dogodnością dla parafian”, o czym wielokrotnie informował dziekan w corocznych sprawozdaniach wizytacyjnych. Por. np. sprawozdanie z wizytacji dziekańskiej z 1838 r., ADK, Wizytacje dziekańskie 1838–1839, sygn. OD-5/8, k. 7v.

powodem. Być może wiązało się to z zaleceniem dziekana wizytującego parafię w 1825 r., który radził, aby „po południu, szczególnie w lecie, zamiast kazania bywał katechizm po kościele”⁸.

Nie zachował się, niestety, opis nabożeństwa z drugiej połowy XIX w., ani też z początku ubiegłego stulecia. Sądzić jednak należy, iż porządek liturgii niedzielnej i świątecznej w parafii rembieskiej nie uległ w tym czasie większym zmianom.

Z uwagi na fakt, że liturgia rzymska nie zaspokajała potrzeb religijnych ogółu wiernych, w ciągu XIX w. (a zwłaszcza w drugiej jego połowie) upowszechniły się na ziemiach polskich różne nabożeństwa dodatkowe, związane z okresem roku liturgicznego, takie jak majowe, czerwcowe, październikowe, czterdziestogodzinne, pasyjne (*Gorzkie żale*) czy drogi krzyżowej⁹. W źródłach archiwalnych dotyczących interesującej nas parafii odnajdujemy wzmianki jedy-

⁸ Akta wizytacji dziekańskiej z 1825 r., ADK, Wizytacje dziekańskie 1805–1828, sygn. OD-5/1, k. 365.

⁹ D. Olszewski, *Przemiany społeczno-religijne w Królestwie Polskim w pierwszej połowie XIX wieku. Analiza środowiska diecezjalnego*, Lublin 1984, s. 176; idem, *Polska kultura religijna na przełomie XIX i XX wieku*, Warszawa 1996, s. 104 i n.; idem, *Życie religijne w diecezji kieleckiej w XIX wieku*, „Nasza Przyszłość” 1982, t. LVII, s. 133–134. Dodajmy w tym miejscu, że nabożeństwo majowe zostało ustanowione w 1815 r. przez papieża Piusa VII (1742–1823), a następnie stopniowo upowszechniło się w naszym kraju. W diecezji kielecko-krakowskiej wprowadził je jako obowiązujące w ramach nabożeństwa parafialnego bp Maciej Majerczak (1800–1870) na początku lat sześćdziesiątych XIX w. Nabożeństwo październikowe z kolei zostało nakazane przez Konsystorz Kielecki w 1889 r. jako obowiązujące w całej diecezji i od tego czasu stopniowo rozpowszechniło się w kościołach parafialnych. Odprawiane w okresie wielkiego postu *Gorzkie żale* są specyfiką wyłącznie polską. Znane były na terenie interesującej nas diecezji już w XVIII w., ale popularność zyskały dopiero w następnym stuleciu. Celem ujednolicenia tego nabożeństwa biskup kielecki Augustyn Łosiński (1867–1937) wydał w 1911 r. specjalny okólnik, w którym nakazał śpiewanie w pierwszą niedzielę wielkiego postu tylko jednej części *Gorzkich żali*. Natomiast kult Serca Pana Jezusa, znajdujący wyraz m.in. w formie nabożeństwa czerwcowego, znalazł sprzyjające warunki do swego rozwoju dopiero w odrodzonej Polsce. Wcześniej był on przez władze carskie surowo zabroniony. Szczegółowo na temat tych nabożeństw por. M. Chorzępa, *Gorzkie żale, ich geneza i rozwój historyczny*, „Nasza Przyszłość” 1960, t. XII, s. 221–258; W. Smerek, *Studium pasyjne. Rys historyczny i teksty drogi krzyżowej*, Kraków 1968; J.J. Kopeć, *Droga krzyżowa. Dzieje nabożeństwa i antologia współczesnych tekstów*, Poznań 1975; W. Schenk, *Czterdziestogodzinne nabożeństwo*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. III, Lublin 1979, s. 923; A. Podleś, *Dzieje czterdziestogodzinnego nabożeństwa w Polsce*, [w:] *Studia z dziejów liturgii w Polsce*, red. M. Rechowicz i W. Schenka, t. IV, Lublin 1982, s. 253–284.

nie na temat dwóch nabożeństw: w Wielkim Tygodniu i czterdziestogodzinnego. Pierwsze z wymienionych odprawiane było regularnie już na początku wieku XIX. Drugie było w tym czasie (a zapewne i później) nieznane w parafii rembieskiej¹⁰.

Nowe normy prawne dotyczące liturgii mszy w diecezji kieleckiej określono na specjalnej konferencji księży dziekanów, odbytej w Kielcach 4 kwietnia 1918 r. Później księża przyjmowali je na konferencjach dekanalnych. Ostateczne wytyczne ustalono na synodzie diecezjalnym w Kielcach w 1927 r. Nabożeństwo niedzielne miała rozpoczynać poranna msza święta. Następnie odprawiano sumę, przed którą odbywała się procesja. W uroczyste święta na sumie głoszone kazanie, a w niedziele homilię. W godzinach popołudniowych odbywały się nieszpory. W dni powszednie, jak postanowił synod, msza święta miała być celebrowana najpóźniej o godzinie 8.00¹¹.

Zachowana dokumentacja archiwalna z lat 1939–1945 pozwala stwierdzić, że w kościele pw. Świętych Apostołów Piotra i Pawła nabożeństwo parafialne odprawiane było zgodnie z praktyką przyjętą w skali ogólnodiecezjalnej. W niedziele i święta kapłan celebrował dwie msze święte, w dni powszednie – jedną. Nabożeństwa niedzielne i świąteczne sprawowane były o godzinie 8.30 i 11.00, w dni powszednie o godzinie 7.30 (lub 8.00) latem i o 8.00 (lub 8.30) zimą. Parafianie w ciągu roku zamawiali średnio 100 intencji mszalnych.

Frekwencja wiernych na niedzielnej mszy świętej – jak wynika z raportów wizyt dziekańskich – była „dość słaba”. W 1939 r. w obu mszach uczestniczyło ogółem około 400 osób (parafia liczyła wówczas 1380 wiernych), a w 1945 r. przeciętnie 520 osób (na 1429 do tego zobowiązanych). Zaniechanie w tym względzie dochodziło do 36%, głównie wśród dzieci i osób starszych. Administratorzy miejscowego kościoła zasadniczą przyczynę tak niskiej frekwencji upatrywali w ogólnej laicyzacji społeczeństwa, będącej wynikiem polityki władz komunistycznych, jak również w znacznych odległościach niektórych wiosek od świątyni. Codzienną mszę świętą praktykowało średnio 5 osób. Należy jednak pamiętać, że nie była

¹⁰ W raporcie dziekana czytamy: „Nabożeństwa wielkotygodniowe regularnie się odprawują [...]. 40-godzinnego nabożeństwa w tej parafii nie bywa”. Protokół wizytacji dziekańskiej z 1820 r., ADK, Wizytacje dziekańskie 1819–1820, sygn. OD-5/2, k. 299v.

¹¹ D. Olszewski, *Życie religijne w diecezji kieleckiej w latach 1918–1939*, „Analecta Cracoviensis” 1988, t. XX, s. 333–336.

ona obowiązkowa, a poza tym parafia Rembieszyce znajdowała się w regionie typowo rolniczym i jej mieszkańcy mieli sporo pochłaniających czas zajęć gospodarskich¹².

Źródła z okresu międzywojennego oraz II wojny światowej nie informują nas o nabożeństwach dodatkowych (okolicznościowych) odprowadzanych w parafii rembieskiej. Dane na ten temat zawiera dopiero protokół wizytacji dziekańskiej z 1945 r. Wynika z niego, że nabożeństwo majowe odbywało się o godzinie 18.30 przy udziale 150 osób, czerwcowe tylko w niedzielę przy frekwencji 100 osób, a październikowe o godzinie 17.00 przy udziale 150 osób. *Gorzkie żale* odprowadzane w niedzielę po południu. Uczestniczyło w nich 350 wiernych. Droga krzyżowa odbywała się w piątek przy frekwencji około 100 osób. W godzinie świętej brało udział średnio 45 osób i tyle samo praktykowało pierwsze piątki miesiąca. W parafii był zwyczaj odmawiania modlitwy *Anioł Pański*, nowenny do Ducha Świętego i św. Stanisława Kostki, jak również śpiewania godzin. Wierni mieli też możliwość adoracji Najświętszego Sakramentu poza mszą świętą, gdyż kościół był otwarty w godzinach rannych. Nie istniała natomiast praktyka odprowadzania nabożeństwa czterdziestogodzinnego¹³.

2. Administrowanie sakramentów

Dokumentacja źródłowa dotycząca administrowania sakramentów w parafii rembieskiej jest stosunkowo bogata. Umożliwia to omówienie, jak w praktyce realizowane było szafowanie poszczególnych sakramentów.

¹² Protokoły wizytacji dziekańskich za lata 1939–1947, ADK, Akta kurialne. Wizytacje dziekańskie 1939, sygn. OD-5/38, k. 238v; *ibidem*, Akta kurialne. Protokoły wizytacji dziekańskich 1941, sygn. OD-5/41, k. 558v; *ibidem*, Akta kurialne. Protokoły wizytacji dziekańskich 1941, sygn. OD-5/42, k. 616v; *ibidem*, Akta kurialne. Protokoły wizytacji dziekańskich 1942, sygn. OD-5/43, k. 503v; *ibidem*, Akta kurialne. Protokoły wizytacji dziekańskich 1943, sygn. OD-5/44, k. 311v; *ibidem*, Akta kurialne. Protokoły wizytacji dziekańskich 1944, sygn. OD-5/45, k. 243v; *ibidem*, Akta kurialne. Protokoły wizytacji dziekańskich 1945, sygn. OD-5/46, k. 318–318v; protokół wizytacji kanonicznej z 1939 r., *ibidem*, Akta kurialne. Wizytacje pasterskie 1939–1944, sygn. OD-1/12, k. 30.

¹³ Sprawozdanie z wizytacji dziekańskich za rok 1945, ADK, Akta kurialne. Protokoły wizytacji dziekańskich 1945, sygn. OD-5/46, k. 318v.

Chrzest

Zachowane źródła dotyczące sprawowania sakramentu chrztu świętego w parafii Rembieszyce wskazują, że sakrament ten był udzielany stosunkowo szybko po urodzeniu się dziecka, a nierzadko w sam dzień narodzin. Praktyka taka była zgodna z ówczesnym prawodawstwem państwowym, w myśl którego w ciągu ośmiu dni, w obecności dwóch świadków, należało okazać dziecko duchownemu swojego wyznania, który sporządzał akt chrztu (*Kodeks cywilny* z 1833 r.)¹⁴. Zgłaszającym fakt przyjścia na świat dziecka był przeważnie ojciec (w wyjątkowych przypadkach, np. gdy dziecko pochodziło ze związku niesakramentalnego, czyniła to wiejska akuszerka lub babka), a świadkowie niemal zawsze byli zarazem rodzicami chrzestnymi. Nie odkładano chrztu dzieci i zaniedbania w tym względzie w parafii rembieskiej należały do rzadkości¹⁵. Kapłan sporządzający akt chrztu notował, że dziecko urodziło się „w dniu dzisiejszym”, „dnia wczorajszego” lub „onegdaj”. W pierwszej połowie XIX w. takie przypadki zdarzały się nader często, w drugiej połowie nieco rzadziej. Niemniej jednak jeszcze w 1922 r. na ogólną liczbę 67 ochrzczonych w 19 przypadkach chrzest odbył się w dniu urodzenia lub nazajutrz, a trzy lata później – na ogólną liczbę 82 ochrzczonych stało się tak w 26 wypadkach¹⁶.

Tylko sporadycznie podawano do chrztu dzieci wcześniej ochrzczone z wody przez akuszerkę. Do rzadkości należały też dzieci nieślubne. W pierwszej połowie XIX w. odnotowano tylko sześć takich przypadków w Woli Tesserowej, 19 w Karsznicach, 12 w Rembieszycach i tyle samo w Mieronicach – w sumie 49 dzieci,

¹⁴ A oto przykładowy akt chrztu spisany przez ks. A. Stałę w 1944 r.: „W dniu piątym lutego tysiąc dziewięćset czterdziestego czwartego roku, o godzinie 14, w kancelarii parafialnej w Rembieszycach. Ogłaszamy, że w obecności świadków Andrzeja Nowaka, 48 lat, rolnika z Karsznic i Heleny Stelmasińskiej, lat 30, z Woli-Jelonek, stawił się Wincenty Kamiński, 32 lat, rolnik z Karsznic i okazał nam dziecię płci żeńskiej, oświadczając, że urodziło się w Karsznicach dnia wczorajszego, o godzinie 21, z jego ślubnej małżonki Marianny z Borzęckich, 34 lat. Dziecińciu temu na chrzcie świętym w dniu dzisiejszym przez nas dopełnionym dano imię Adela, a rodzicami chrzestnymi byli Andrzej Nowak i Helena Stelmasińska. Akt ten obecnym przeczytany”. Archiwum Parafii Rembieszyce [dalej: APR], Akta urodzonych, zaślubionych i zmarłych 1944, k. 3v (nr aktu 5).

¹⁵ Jako powody zwłoki podawano m.in. brak świadków, chorobę dziecka bądź matki, brak środków finansowych.

¹⁶ Urząd Stanu Cywilnego w Małogoszczu, Akta urodzeń za lata 1920–1928. Parafia Rembieszyce, sygn. 2; APR, Raptularz ochrzczonych 1925–1935, k. 1–10v.

tj. 2,9% wszystkich urodzeń (tab. 1). Podobnie przedstawiała się pod tym względem druga powoła badanego wieku¹⁷. Nieco większy odsetek dzieci ze związków niesakramentalnych zanotowano dopiero w pierwszej połowie ubiegłego stulecia, a zwłaszcza w okresie II Rzeczypospolitej, kiedy to średnio rodziło się dwoje takich dzieci rocznie. Maksimum urodzeń dzieci nieślubnych przypada na rok 1930. Odnotowano wówczas siedem takich przypadków na ogólną liczbę 72, co stanowi prawie 10% wszystkich ochrzczonych. Stosunkowo duża liczba dzieci nieślubnych przysłała na świat także w 1926 r. (5 z 62, tj. 8%). Za to w latach 1901–1904 nie urodziło się ani jedno dziecko z „nieprawego związku”¹⁸.

Tabela 1

Liczba urodzonych w poszczególnych wsiach parafii Rembieszyce w pierwszej połowie XIX w. z wyszczególnieniem dzieci ze związków niesakramentalnych

Rok	Wola Tesserowa		Karsznice		Rembieszyce		Mieronice	
	ogółem	nieślub.	ogółem	nieślub.	ogółem	nieślub.	ogółem	nieślub.
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1801	8	–	13	–	8	–	7	1
1802	7	–	19	–	5	–	12	–
1803	4	–	12	–	11	1	14	–
1804	7	–	13	–	5	–	9	1
1805	9	–	14	–	9	–	7	–
1806	4	–	18	–	10	–	6	–
1807	8	–	9	–	6	–	8	1
1808	10	–	14	–	4	–	10	–
1809	8	–	12	–	6	–	8	–
1810	8	–	8	–	5	–	8	–
1811	9	1	14	–	6	1	6	1
1812	9	2	12	–	4	–	9	–
1813	9	–	7	1	5	–	7	–
1814	13	–	16	1	7	1	6	–
1815	5	–	14	1	6	1	6	–
1816	7	–	15	–	4	–	6	–
1817	7	–	15	2	11	1	7	1
1818	5	–	18	–	8	–	8	–

¹⁷ Archiwum Państwowe w Kielcach [dalej: APK], Akta stanu cywilnego parafii Rembieszyce 1855–1865, mf. G 252464; Akta stanu cywilnego 1866–1877, mf. G 2786–2797; Akta stanu cywilnego 1877–1899, mf. G 4153–4157.

¹⁸ *Status moralitatis Parochiarum in Decanatu Andreoviensi pro an. 1901–1906*, ADK, Wizytacje dziekańskie 1897–1928, sygn. OD-5/35, k. 207–208, 235–236, 247–248, 302–203, 307–308; oraz księgi ochrzczonych parafii Rembieszyce z lat 1900–1945.

1	2	3	4	5	6	7	8	9
1819	12	–	8	–	7	–	10	–
1820	12	–	14	–	11	–	6	–
1821	5	–	9	–	7	–	6	1
1822	15	–	19	–	6	–	7	–
1823	13	1	14	–	8	–	9	–
1824	7	–	12	–	7	1	5	–
1825	10	–	9	–	11	–	7	–
1826	6	–	15	2	9	1	11	2
1827	8	–	9	2	6	–	6	1
1828	5	–	14	–	8	–	6	–
1829	4	–	12	–	12	1	9	–
1830	9	–	18	1	9	1	11	–
1831	5	–	11	1	9	–	10	–
1832	7	1	9	–	9	–	10	1
1833	4	–	14	–	11	1	6	–
1834	3	–	10	–	8	–	8	–
1835	2	–	5	–	4	–	2	–
1836	10	–	11	1	9	–	8	–
1837	4	–	6	–	3	–	8	–
1838	–	–	10	–	10	–	6	–
1839	8	–	13	–	7	–	8	–
1840	5	–	7	–	9	–	12	1
1841	8	–	10	1	6	1	4	1
1842	6	–	11	–	11	1	6	–
1843	9	1	15	–	5	–	8	–
1844	9	–	7	–	9	–	5	–
1845	1	–	8	3	6	–	10	–
1846	9	–	12	2	7	–	4	–
1847	2	–	7	–	3	–	4	–
1848	8	–	7	–	1	–	6	–
1849	5	–	6	–	5	–	8	–
1850	3	–	11	1	5	–	5	–
Razem	351	6	586	19	358	12	375	12

Źródło: ADK, Księga urodzonych parafii Rembieszce 1797–1855, sygn. 3.

Bierzmowanie

W parafii Rembieszce, podobnie jak i w innych parafiach diecezji kielecko-krakowskiej, istnieje nie lada trudność z ukazaniem praktyki administrowania sakramentu bierzmowania. Kielce przez długie lata pozbawione były bowiem własnego biskupa – szafarza tego sakramentu, a ponadto nie prowadzono w parafiach ewidencji osób przystępujących do bierzmowania. W roku 1862 sakrę biskupią uzyskał administrator apostolski w Kielcach Maciej Majerczak (1800–1870) i rozpoczął udzielanie sakramentu bierzmowania

w parafiach podległej sobie diecezji¹⁹. Prawdopodobnie nawiedził również kościół pw. Świętych Apostołów Piotra i Pawła w Rembieszycach, lecz z braku dokumentacji źródłowej nie da się nic pewnego na ten temat powiedzieć. Następca Majerczaka na stanowisku biskupa kieleckiego, Tomasz Kuliński (1823–1907), dokonał wizytacji interesującej nas parafii w 1882 r. i udzielił sakramentu bierzmowania 335 osobom. W tej liczbie byli także ludzie starsi²⁰.

W pierwszej połowie ubiegłego stulecia (do 1945 r.) parafia Rembieszyce przeżywała cztery wizytacje kanoniczne: 28 listopada 1911 r., 9 maja 1914 r., 15 czerwca 1927 r. oraz 30–31 maja 1939 r. Trzy pierwsze przeprowadził bp Augustyn Łosiński, zarządzający diecezją kielecką w latach 1910–1937, ostatnią jego następcą bp Czesław Kaczmarek. Nie dysponujemy danymi dla lat 1911 i 1914. W czasie wizytacji w 1927 r. sakrament bierzmowania przyjęło 265 osób, co stanowiło bez mała 15% ogółu wiernych²¹. W roku 1939 do bierzmowania przystąpiło natomiast 280 osób. Nadto w dniach 11–12 maja 1943 r. parafię nawiedził bp Franciszek Sonik, sufragan kielecki, który udzielił sakramentu bierzmowania 188 osobom²².

¹⁹ Relacje z działalności pasterskiej bpa Macieja Majerczaka drukowano na łamach „Przeglądu Katolickiego”. Biskup ten podczas wizyty w Starym Korczynie 30–31 VIII 1863 r. udzielił sakramentu bierzmowania 760 osobom, w Kijach 2 VI 1865 r. – 700, w Pińczowie 3 VI tego roku wybierzmował „tysiące osób”, w Młodzanach 4 VI – ponad 3000, pod koniec czerwca i na początku lipca w parafiach Proszowice, Koniusza i Książ Wielki – 12 000 osób. Podczas drugiej wizyty tego biskupa w Pińczowie w dniach 3–7 X 1865 r. do sakramentu bierzmowania przystąpiło ogółem 900 wiernych, a w czasie nawiedzin dawnego klasztoru cystersów w Jędrzejowie (7–8 X) – 1060 osób. Por. „Przegląd Katolicki” 1863, nr 37 z 17 IX, s. 588–589; 1865, nr 26 z 29 VI, s. 411–414; nr 27 z 6 VII, s. 427–429; nr 31 z 3 VIII, s. 492; nr 44 z 2 XI, s. 697–700. Więcej na temat działalności oraz życia bpa M. Majerczaka por. T. Wróbel, *Maciej Majerczak*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XIX, Wrocław 1974, s. 168–169.

²⁰ Sprawozdanie z wizytacji pasterskiej z 1882 r., ADK, Zbiór dokumentów dotyczących parafii i kościoła w Rembieszycach 1613–1899 [dalej: Zbiór dokumentów], sygn. II PR-IV/1, k. 83–84.

²¹ Według elenchusów diecezjalnych parafia liczyła wówczas 1800 osób. Por. *Ordo divi officii persolvendi secrique peragendi ad usum dioecesis Kielcensis anno domini 1927*, Kielciis 1927, s. 86.

²² APR, Księga wizytacji kanonicznych, k. 2–4v; sprawozdania z wizytacji kanonicznych z lat 1911, 1927, 1939 i 1947, ADK, Akta kurialne. Wizytacje pasterskie 1910–1912, sygn. OD-1/5, k. 70; *ibidem*, Akta kurialne. Wizytacje pasterskie 1910–1931, sygn. OD-1/10, k. 304; *ibidem*, Akta kurialne. Wizytacje pasterskie 1939–1944, sygn. OD-1/12, k. 30; „Kielecki Przegląd Diecezjalny” 1914, nr 4, s. 49; *ibidem*, 1927, nr 5, s. 111–112.

Uroczystość bierzmowania miała zawsze raczej typowo parafialny charakter. Uwaga wiernych koncentrowała się na biskupie, który w dniu udzielania sakramentu był główną postacią we wspólnocie parafialnej. W rodzinach uroczystość ta zazwyczaj nie wywoływała istotnych reperkusji, ani społecznych, ani religijnych, jak to się działo np. w przypadku chrztu czy uroczystej pierwszej komunii świętej.

Pokuta i komunია święta

W praktyce szafowania sakramentów świętych spowiedź i Eucharystia występują w ścisłej łączności ze sobą. Podobnie rzecz się ma w źródłach archiwalnych. Należy tu wyjaśnić, że w XIX stuleciu nie istniała praktyka codziennej komunii świętej ani częstej spowiedzi, przynajmniej w dzisiejszym tego słowa znaczeniu. Ogół wiernych przystępował do sakramentu pokuty i Stołu Pańskiego w okresie Wielkanocy, nadto z racji świąt patronalnych (odpustów), pielgrzymek, rekolekcji i misji, ewentualnie w adwencie. Przyjęty powszechnie zwyczaj kontroli spowiedzi wielkanocnej za pomocą kartek, które wierni składali przy konfesjonale podczas spowiedzi, umożliwiał kapłanom dokładne określenie liczby osób przystępujących do spowiedzi wielkanocnej bądź też zaniedbujących ten obowiązek²³.

Podstawowym źródłem informującym o spełnianiu obowiązków paschalnych są akta wizytacji dziekańskich. Wynika z nich jasno, że w XIX w. nie było w parafii rembieskiej osób zaniedbujących praktykę spowiedzi i komunii wielkanocnej. W raportach dziekańskich z pierwszej połowy omawianego stulecia czytamy: „spowiedź wielkanocną wszyscy odprawili”²⁴. Szczegółowe dane na ten temat

²³ T. Cabański, *Działalność duszpasterska kapituły kieleckiej (1807–1914)*, „Nasza Przeszłość” 1982, t. LVII, s. 264; D. Olszewski, *Polska kultura religijna...*, s. 167. Dodajmy w tym miejscu, że obowiązek spowiedzi wielkanocnej wywodzi się jeszcze z czasów średniowiecza. Uchwałę taką podjął sobór laterański IV w 1215 r. O konieczności przystępowania do sakramentu pokuty i komunii świętej w okresie adwentu mówią dopiero źródła z drugiej połowy XIX w. Por. D. Olszewski, *Polska kultura religijna...*, s. 173.

²⁴ Por. np. protokoły wizytacji dziekańskich z lat 1837–1838, 1842 i 1849, ADK, Wizytacje dziekańskie 1836–1937, sygn. OD-5/7, k. 16; *ibidem*, Wizytacje dziekańskie 1838–1939, sygn. OD-5/8, k. 8v; *ibidem*, Akta kurialne. Wizytacje dziekańskie 1842, sygn. OD-5/12, k. 14; *ibidem*, Akta kurialne. Wizytacje dziekańskie 1849–1850, sygn. OD-5/19, k. 238.

pochodzą dopiero z lat siedemdziesiątych oraz z okresu późniejszego. W 1871 r. do spowiedzi i komunii wielkanocnej przystąpiło 488 osób (w tym 213 mężczyzn i 275 kobiet), w 1873 – 493 (na ogólną liczbę 827 parafian), a dwa lata później – 505 osób (na 836 mieszkańców). W roku 1887 obowiązku tego dopełniło 680 wiernych, w 1898 r. zaś 760 wiernych²⁵.

W pierwszej dekadzie ubiegłego stulecia obserwujemy systematyczny wzrost liczby osób odbywających praktyki paschalne, co należy tłumaczyć zwiększeniem się ogólnej liczby mieszkańców. W 1901 r. do pokuty i komunii wielkanocnej przystąpiło 760 wiernych, w 1903 r. – 839, a w roku następnym 858 osób. Równocześnie jednak niektórzy parafianie poczęli stronić od życia sakramentalnego. Na początku XX w. były to jednostki (4–5 osób). Pod koniec lat trzydziestych (1938 r.) od obowiązku spowiedzi i komunii wielkanocnej uchylało się już 100 osób²⁶.

Stosunkowo bogata jest dokumentacja archiwalna informująca o życiu sakramentalnym w parafii pw. Świętych Apostołów Piotra i Pawła w latach okupacji hitlerowskiej. Z tych zapisów źródłowych wynika, że od 1940 do 1945 r. rozdano łącznie 13 513 komunii świętych, co daje średnio 2252 na rok. Była to liczba stosunkowo niska, zważywszy na fakt, że parafia liczyła wówczas 1700–1800 mieszkańców. Niski wskaźnik *communicantes* szedł w parze ze wzrostem liczby wiernych zaniedbujących praktyki paschalne. W 1940 r. nie dopełniło tego obowiązku 30 osób (1,4% ogółu wiernych), w roku następnym 100 (6%), a w 1943 r. już 150 osób (8,3%). Sytuacja pod tym względem zmieniła się na lepsze dopiero po wojnie. W 1945 r. – według oświadczeń proboszcza S. Brzozowskiego – w pierwsze piątki miesiąca przystępowało do spowiedzi 15 wiernych i tyle samo do Stołu Pańskiego, codzienną Eucharystię praktykowały natomiast dwie osoby. Dzieci szkolne – jak nakazywało ustawodawstwo diecezjalne – przystępowały do sakramentu pokuty trzy razy w roku: w czasie rekolekcji wielkopostnych, z okazji

²⁵ Akta wizytacji dziekańskich z lat 1871, 1873 i 1875, ADK, Akta konsystorskie. Dekanat jędrzejowski, sygn. OD-7J/1, k. 233; *ibidem*, Wizytacje dziekańskie 1866–1891, sygn. OD-5/33, k. 777; *ibidem*, Wizytacje dziekańskie 1875–1897, sygn. OD-5/34, k. 45; *Wykaz stanu kościoła – zabudowań i moralności parafii Rembieszyce za rok 1887*, *ibidem*, Zbiór dokumentów, sygn. II PR-IV/1, k. 175; *Status moralitatis parochiarum in Dekanatu Andreoviensi pro 1898 an.*, *ibidem*, Wizytacje dziekańskie 1897–1927, sygn. OD-5/35, k. 37.

²⁶ Raporty wizyt dziekańskich z lat 1900–1904, 1906 i 1939, ADK, Wizytacje dziekańskie 1897–1928, sygn. OD-5/35, k. 129v, 207v, 236, 302v–303, 307v–308; *ibidem*, Akta kurialne. Wizytacje dziekańskie 1939, sygn. OD-5/38, k. 195v.

zakończenia roku szkolnego oraz w uroczystość patrona młodzieży, św. Stanisława Kostki (13 listopada), do komunii świętej zaś dwa razy (w okresie wielkanocnym)²⁷.

Odrębnego omówienia wymaga zagadnienie uroczystej pierwszej komunii św. dzieci. Należy tu wyjaśnić, że praktyka takiej komunii rozpowszechniła się na terenie diecezji kielecko-krakowskiej w drugiej połowie XIX stulecia. Biskup Maciej Majerczak w okólniku z 15 stycznia 1863 r. zobowiązywał proboszczów podległej sobie diecezji, by po dwuletnim przygotowaniu dzieci „pierwszą komunię świętą urządzać w sposób uroczysty w dzień świąteczny”. Zwyczaj ten upowszechnił bp Tomasz Kuliński, który nawet podczas wizytacji kanonicznych w parafii egzaminował dzieci ze znajomości katechizmu, o czym przyjdzie nam jeszcze powiedzieć. W liście pasterskim z października 1907 r. biskup kielecki podkreślał, że uroczysta pierwsza komunია święta ma nie tylko spowodować przeżycia religijne dziecka, ale też najbliższych w jego rodzinie²⁸.

Następca Kulińskiego na stolicy biskupiej, Augustyn Łosiński, w związku z dekretem Piusa X *Quam singulari* z 1910 r., wydał w roku następnym instrukcję o pierwszej spowiedzi i komunii świętej. Polecał w niej wczesną komunię dzieci (sugerowano 7. rok życia). Przygotowanie najmłodszych członków wspólnoty parafialnej do sakramentów świętych miało rozpoczynać się po Wielkanocy. Dla dzieci miejskich przewidziane było przygotowanie dwuletnie, a dla wiejskich trzyletnie. Egzamin obejmował znajomość pacierza, przykazań Boskich, głównych prawd wiary, sakramentów świętych oraz umiejętność spowiadania się. Duszpasterze nauczający katechizmu mieli prowadzić specjalną książkę z listą dzieci, datą egzaminu i datą pierwszej komunii świętej. Dziekani obowiązani byli składać na ten temat coroczne sprawozdania²⁹.

Jak wynika z zamieszczonego poniżej zestawienia (tab. 2), w drugiej połowie XIX w. do pierwszej spowiedzi i komunii świętej przystępowało każdego roku od kilkunastu do kilkudziesięciu chłop-

²⁷ Protokoły wizytacji dziekańskich za lata 1940–1947, ADK, Akta kurialne. Protokoły wizytacji dziekańskich 1941, sygn. OD-5/41, k. 558v; *ibidem*, Akta kurialne. Protokoły wizytacji dziekańskich 1941, sygn. OD-5/42, k. 616v; *ibidem*, Akta kurialne. Protokoły wizytacji dziekańskich 1942, sygn. OD-5/43, k. 503v; *ibidem*, Akta kurialne. Protokoły wizytacji dziekańskich 1943, sygn. OD-5/44, k. 311v; *ibidem*, Akta kurialne. Protokoły wizytacji dziekańskich 1944, sygn. OD-5/45, k. 243v; *ibidem*, Akta kurialne. Protokoły wizytacji dziekańskich 1945, sygn. OD-5/46, k. 318v.

²⁸ D. Olszewski, *Polska kultura religijna...*, s. 108 i n.

²⁹ *Prawa diecezjalne*, „Przegląd Diecezjalny” 1911, R. I, nr 7, s. 100.

Tabela 2

Liczba dzieci przystępujących do pierwszej spowiedzi i komunii świętej w parafii Rembieszyce w drugiej połowie XIX w.

Rok	Chłopcy	Dziewczynki	Ogółem
1862			30
1871	10	12	22
1873			23
1880	13	16	29
1885			17
1887			22
1898	14	12	26
1899	30	28	58
1900	27	29	56

Uwaga: puste pole oznacza brak danych.

Źródło: Sprawozdania z wizytacji dziekańskich z lat 1862, 1871, 1873, 1887, 1898–1900, ADK, Akta kurialne. Wizytacje dziekańskie 1862–1865, sygn. OD-5/32, k. 6; *ibidem*, Wizytacje dziekańskie 1866–1891, sygn. OD-5/33, k. 777; *ibidem*, Wizytacje dziekańskie 1897–1928, sygn. OD-5/35, k. 37, 48, 130; *Wykaz dotyczący stanu kościołów parafialnych w dekanacie andrzejowskim, sporządzony podczas wizytacji rzeczonych kościołów przez miejscowego dziekana w 1871 r.*, *ibidem*, Akta konsystorskie. Dekanat jędrzejowski 1834–1879, sygn. OD-7J/1, k. 233; *Wykaz urodzonych, zaślubionych, zmarłych i odbytych pierwszą spowiedź i pierwszą komunie oraz o ogólnej ludności w parafii Rembieszyce w roku 1880*, ADK, Wizytacje dziekańskie 1875–1897, sygn. OD-5/34, k. 470; wykazy stanu kościoła – zabudowań i moralnego parafii Rembieszyce za rok 1885 i 1887, *ibidem*, Akta kurialne ogólne. Wykazy statystyczne ludności, duchowieństwa i obiektów kościelnych w parafiach 1877–1892, sygn. OD-9/13, k. 392; *ibidem*, Zbiór dokumentów dotyczących parafii i kościoła w Rembieszycach 1613–1899, sygn. II PR-IV/1, k. 175.

ców i dziewczynek. Podobnie sytuacja przedstawiała się w pierwszym dziesięcioleciu ubiegłego stulecia i w jego latach czterdziestych. W 1903 r. pierwszą spowiedź odbyło 61 dzieci, a do uroczystej pierwszej komunii świętej przystąpiło 47 dzieci. W 1911 r. Chrystusa sakramentalnego przyjęło 38 dzieci, natomiast w 1945 r. – 64 dzieci³⁰.

³⁰ *Status moralitatis parochiarum in Decanatu Andreoviensi pro 1903 an.*, ADK, Wizytacje dziekańskie 1897–1928, sygn. OD-5/35, k. 207v; *Notitiae infantum quou frequentabant catechisationum an 1911 in parochus Districtus Andreoviensis*, *ibidem*, Wizytacje dziekańskie 1897–1928, sygn. OD-5/35, k. 390;

Nie zachował się, niestety, opis pierwszej komunii świętej z XIX stulecia. Poniżej przytaczamy dla ilustracji porządek tej uroczystości z kościoła Sakramentek w Warszawie, zamieszczony na łamach „Przeglądu Katolickiego” w 1864 r. Należy przypuszczać, że w parafii rembieskiej uroczystość ta wyglądała podobnie.

„Porządek, jaki corocznie zachowywany bywa w przystępowaniu dzieci do pierwszej Komunii świętej, [...] jest następujący: Corocznie w uroczystość Trójcy świętej, dzieci pierwszą Komunię św. przyjmują, wprzód przygotowane naukami katechizmowymi, od kilku tygodni do nich miewanemi. W sobotę poprzedzającą przyjęcie Komunii św., przed południem, odbywa się przygotowanie do spowiedzi przez stosowne modlitwy, naukę katechizmową o Sakramencie pokuty i tkliwe przemówienie skruczę obudzające; po południu spowiedź, po niej modlitwy i nauka o zadośćuczynieniu, z pobudzeniem dzieci do przepraszania rodziców i opiekunów za obrazy im wyrządzone. [...] Nauka o najświętszym Sakramencie, o przygotowaniu się do jego przyjęcia, o utrzymaniu duszy w świętem jego pragnieniu i pożądaniu przed nocnym spoczynkiem i w poranku następnym, oraz stosowne modlitwy zakończają dzień ostatni przygotowania.

Nazajutrz chłopcy, z białymi kokardami powyżej lewego łokcia, dziewczęta biało, lecz skromnie ubrane, przychodzą do kościoła, gdzie członkowie Arcybractwa w porządek je ustawiają. Przed rozpoczęciem Mszy św. głośno odczytuje krótkie modlitwy, a po Podniesieniu akty przed Komunią św. Kapłan Mszę św. odprawiający, przed rozdaniem Komunii św., trzymając Hostię w rękę, obudza w nich pełnemi zapału aktami uczucia wiary i miłości ku Zbawicielowi; po czym dzieci przez swej płci członków Arcybractwa doprowadzone parami, mają pierwszy raz w życiu szczęście przystępowania do uczty niebieskiej. Odmówieniem przez kapłana z ambony aktów po Komunii świętej i stosowną nauką kończy się uroczystość przedpołudniowa.

Po południu następuje uroczyste ponowienie ślubów na chrzcie św. Bogu uczynionych. Modlitwa do Ducha św. przez odśpiewanie hymnu *Veni Creator* i krótka przemowa rozpoczyna tę część uroczystości. Przy chrzcielnicy kapłan rozdaje dzieciom świece zapalone, tłumacząc ich znaczenie, odbywa z nimi procesję i przyjmuje ponowienie ślubów. Po odmówieniu litanij i modlitw, po zachęce-

niu dzieci stosowną przemową do wytrwania w otrzymanych łaskach i w uczynionych przyrzeczeniach, każde z nich obdarza kapłan pamiątkowym tej uroczystości obrazkiem, lub medalikiem, i zamyka ją odśpiewaniem hymnu *Te Deus laudamus*³¹.

Sakrament chorych

W XIX w. nie prowadzono ksiąg chorych. Nie pytano też przy spisywaniu aktu zgonu, czy zmarły był zaopatrzony sakramentami świętymi. Nieliczne wzmianki z tego okresu, zamieszczone w protokołach wizytacji dziekańskich, wskazują na to, że wierni starannie dbali o zaopatrzenie sakramentem chorych. W sprawozdaniu dziekana o stanie parafii z 1837 r. czytamy: „Sakrament pokuty na każde zawołanie bywa administrowany – z winy kapłana bez tego sakramentu nikt nie umarł”³². Powyższa uwaga dotyczy ks. Józefa Witka, duszpasterza kościoła pw. Świętych Apostołów Piotra i Pawła w latach 1827–1853. Podobnej treści notatkę odnajdujemy także w innych aktach wizytacji dziekańskiej, sporządzonych za administracji tego duchownego³³.

Brak jest informacji dotyczących szafowania sakramentu chorych w parafii rembieskiej w drugiej połowie XIX w. i w pierwszych dekadach ubiegłego stulecia. Szczegółowe informacje na ten temat pochodzą dopiero z 1945 r. i okresu po II wojnie światowej. Wynika z nich, że nikt nie zmarł w tym czasie bez sakramentów świętych. W roku 1945 zaopatrzono sakramentami 30 chorych³⁴.

Małżeństwo

Sakrament małżeństwa udzielany był w parafii pw. Świętych Apostołów Piotra i Pawła regularnie. Poprzedzały go prywatne nauki przedmałżeńskie oraz potrójne zapowiedzi w kościołach parafialnych obu stron. Małżonkowie pochodzili przeważnie z tej samej

³¹ „Przegląd Katolicki” 1864, nr 16 z 21 IV, s. 252.

³² Protokół wizytacji dziekańskiej z roku 1837, ADK, Wizytacje dziekańskie 1836–1837, sygn. OD-5/7, k. 16.

³³ Mowa tu o protokołach wizytacji dziekańskiej z lat 1834, 1838–1842, 1844–1849.

³⁴ Protokół wizytacji dziekańskiej za rok 1945, ADK, Akta kurialne. Protokoły wizytacji dziekańskich 1945, sygn. OD-5/46, k. 318v.

parafii, a nierzadko z tej samej wioski, co należy tłumaczyć osiadłym i stabilnym trybem życia, charakterystycznym dla regionów typowo rolniczych. W pierwszej połowie XIX stulecia sakramentalny związek małżeński zawarło ogółem 410 par, w tym 112 z Rembieszyc, 94 z Woli Tesserowej, 119 z Karsznic i 85 z Mieronic (tab. 3). Daje to średnio osiem ślubów na rok. Największą liczbę zawartych małżeństw odnotowano w 1831 i 1839 r. (odpowiednio 17 i 15), a najmniejszą – bo zaledwie dwa – w roku 1821. Badany tu wskaźnik był stosunkowo niski także w roku 1812 (3 przypadki) oraz w latach 1811 i 1847 (po 4 przypadki).

W drugiej połowie XIX stulecia sytuacja przedstawiała się bardzo podobnie. Udzielono ogółem 414 (lub 415) ślubów kościelnych (tab. 4).

W wieku XX liczba zawartych związków małżeńskich wydatnie wzrosła, co wiązało się zapewne ze zwiększeniem ogólnej liczby wiernych. Do końca 1945 r. pobłogosławiono łącznie 629 par, a więc o 215 (34%) więcej niż w drugiej połowie poprzedniego stulecia. Badany tu wskaźnik osiągnął swe maksimum w 1928 r. – zawarto wówczas 28 małżeństw. Najmniejszą liczbę ślubów odnotowano natomiast w 1915 i 1916 r. (odpowiednio 3 i 4 przypadki), a więc w czasie trwania konfliktu zbrojnego. Wojna, jak wiadomo, nie sprzyja znanadto zmianie stanu cywilnego i zakładaniu rodziny.

Nie znajdujemy w dziewiętnastowiecznych źródłach informacji o parach żyjących bez ślubu kościelnego, prawdopodobnie w ogóle takich nie było. Pierwsza wzmianka o istnieniu w parafii konkubinatu pochodzi z 1906 r. Odnotowano wówczas jeden taki przypadek. Ciekawa wydaje się notatka sporządzona przez miejscowego księdza, który wyjaśniając tę sytuację, napisał: „to winna matka syna, że go źle usposobiła do życia”³⁵. Brak jest danych ilustrujących omawianą kwestię dla okresu międzywojennego. W protokole wizytacji dziekańskiej z 1939 r. zanotowano, że konkubinaty są w parafii, nie podano jednak ich konkretnej liczby. W kolejnych latach było od dwóch do pięciu takich związków, w 1945 r. zaś tylko jeden³⁶.

³⁵ *Status moralitatis parochiarum in Decanatu Andreoviensi pro 1906 an.*, ADK, Wizytacje dziekańskie 1897–1928, sygn. OD-5/35, k. 307v.

³⁶ Protokoły wizytacji dziekańskich z lat 1939–1945, ADK, Akta kurialne. Wizytacje dziekańskie 1939, sygn. OD-5/38, k. 197; *ibidem*, Akta kurialne. Protokoły wizytacji dziekańskich 1941, sygn. OD-5/41, k. 558v; *ibidem*, Akta kurialne. Protokoły wizytacji dziekańskich 1941, sygn. OD-5/42, k. 616v; *ibidem*, Akta kurialne. Protokoły wizytacji dziekańskich 1942, sygn. OD-5/43, k. 503v; *ibidem*,

Tabela 3

Zaślubieni w parafii Rembieszyce w pierwszej połowie XIX w.
z wyszczególnieniem pochodzenia współmałżonków

Rok	Ogółem	Karsznice	Mieronice	Rembieszyce	Wola Tesserowa
1801	8	1	3	3	1
1802	5	1	1	–	3
1803	8	2	1	3	2
1804	9	3	1	3	2
1805	9	5	–	3	1
1806	5	–	3	2	–
1807	5	–	2	–	3
1808	5	4	1	–	–
1809	10	1	4	3	2
1810	8	2	3	–	3
1811	4	2	–	2	–
1812	3	1	–	2	–
1813	11	3	1	4	3
1814	5	2	1	1	1
1815	9	4	2	3	–
1816	5	1	1	2	1
1817	10	3	3	2	2
1818	8	2	1	3	2
1819	10	2	3	3	2
1820	11	5	2	1	3
1821	2	–	–	–	2
1822	6	2	1	1	2
1823	8	–	4	3	1
1824	11	4	1	5	1
1825	6	3	1	1	1
1826	7	3	1	1	2
1827	9	4	1	2	2
1828	7	4	1	1	1
1829	10	3	2	4	1
1830	11	2	1	3	5
1831	5	2	2	1	–
1832	17	5	6	4	2
1833	9	7	1	–	1
1834	9	3	1	2	3
1835	10	2	–	2	6

Akta kurialne. Protokoły wizytacji dziekańskich 1943, sygn. OD-5/44, k. 311v; *ibidem*, Akta kurialne. Protokoły wizytacji dziekańskich 1944, sygn. OD-5/45, k. 243v; *ibidem*, Akta kurialne. Protokoły wizytacji dziekańskich 1945, sygn. OD-5/46, k. 318.

1836	8	4	1	1	2
1837	8	2	2	3	1
1838	7	1	3	3	–
1839	15	1	4	5	5
1840	11	3	1	6	1
1841	6	1	–	2	3
1842	7	2	2	3	–
1843	9	2	5	1	1
1844	13	5	–	6	2
1845	8	2	1	2	3
1846	13	3	1	4	5
1847	4	–	2	1	1
1848	10	2	2	3	3
1849	9	1	3	1	4
1850	7	2	2	1	2
Razem	410	119	85	112	94

Źródło: ADK, Księga zaślubionych parafii Rembieszyc 1797–1863, sygn. 5.

Tabela 4

Liczba małżeństw zawartych w parafii Rembieszyc w latach 1851–1945

Rok	Ogółem	Rok	Ogółem
1	2	3	4
1851	5	1899	17
1852	6	1900	20
1853	6	1901	11
1854	3	1902	6
1855	3	1903	5
1856	9	1904	10
1857	8	1905	10
1858	17	1906	11
1859	11	1907	10
1860	6	1908	16
1861	11	1909	14
1862	6	1910	18
1863	7	1911	21
1864	4	1912	17
1865	13 (14)	1913	13
1866	8	1914	14
1867	8	1915	3
1868	3	1916	4
1869	6	1917	13
1870	3	1918	13
1871	8	1919	23

1	2	3	4
1872	8	1920	11
1873	6	1921	18
1874	6	1922	16
1875	12	1923	19
1876	7	1924	5
1877	1	1925	10
1878	7	1926	18
1879	12	1927	14
1880	9	1928	21
1881	14	1929	28
1882	10	1930	15
1883	10	1931	16
1884	13	1932	20
1885	7	1933	11
1886	10	1934	13
1887	8	1935	27
1888	4	1936	17
1889	12	1937	19
1890	3	1938	8
1891	9	1939	16
1892	5	1940	15
1893	9	1941	12
1894	13	1942	5
1895	9	1943	10
1896	9	1944	8
1897	6	1945	25
1898	7	Razem	1 043 (1 044)

Źródło: ADK, Księga zaślubionych parafii Rembieszyc 1797–1863, sygn. 5; Archiwum Państwowe w Kielcach, Akta małżeństw 1846–1891, sygn. 127; Urząd Stanu Cywilnego w Małogoszczu, Akta małżeństw za lata 1892–1928. Parafia Rembieszyc, sygn. 5; *ibidem*, Akta małżeństw za lata 1928–1945. Parafia Rembieszyc, sygn. 6.

3. Wizytacje kanoniczne

Wizyta biskupa była wydarzeniem niezwykle ważnym dla wiernych, którzy przygotowywali się do tej uroczystości przez wiele tygodni. W Archiwum Diecezjalnym w Kielcach zachowały się sprawozdania z dwóch wizytacji pasterskich, odbytych przez bpa Tomasza Kulińskiego w 1882 i bpa Augustyna Łosińskiego w 1927 r. Pozwala to odtworzyć ich przebieg w najdrobniejszych szczegółach.

Dnia 23 maja 1882 r. o godzinie 9 rano ks. bp Tomasz Kuliński został powitany na granicy parafii, na górze od strony Lipnicy,

przez delegację złożoną z włościan i parafian, w imieniu których przemówił dziedzic dóbr Karsznice – Ignacy Tiede. Następnie Jego Ekscelencja wsiadł do czekającej na niego furmanki i otoczony przez młodzież na koniach, ruszył ku wsi. Na granicy gruntów plebańskich powitał go ówczesny rządca parafii, ks. Ludwik Tymowski (1850–1913) w obecności dziekana dekanatu jędrzejowskiego, ks. Walentego Witkowskiego (1857–1897) i w asyście wikarego małogoskiego, ks. Stefana Stucznia (1850–1928)³⁷. Proboszcz rembieski wręczył dostojnemu gościowi wodę święconą, którą ten pokropił wiernych, tłumnie przybyłych na uroczystość. Przywdziawszy szaty pontyfikalne, biskup kielecki zasiadł na przygotowanym dla niego „tronie”, a dziekan jędrzejowski wyraził Jego Ekscelencji „wierność ludu”. Z kolei ks. Tymowski zaintonował pieśń *Boże w dobroci* i wręczył Kulińskiemu klucze do kościoła parafialnego, które ten pobłogosławił. Wszedłszy do świątyni, biskup kielecki długo modlił się przed Najświętszym Sakramentem. Wysłuchał potem przemówienia proboszcza i sam zabrał głos. O godzinie 11 celebrował uroczystą mszę świętą (kazanie wygłosił ks. Stuczeń), po której udzielił sakramentu bierzmowania 335 osobom i egzaminował dzieci ze znajomości katechizmu. Następnie procesjonalnie zaprowadzono go na plebanie, gdzie zjadł „skromny posiłek” i nieco odpoczął. O godzinie 16 Jego Ekscelencja opuścił parafię i udał się pieszo drogą w kierunku Kielc³⁸.

Równie uroczyście przyjmowany był w dniu 15 czerwca 1927 r. bp Augustyn Łosiński, który o godzinie 9.30 przybył ze Złotnik pieszo do Rembieszyc. Drogę Jego Ekscelencji poprzedzała procesja krakusów, towarzyszyło mu zaś kilku księży i rzesze wiernych. Na spotkanie „pielgrzymującego Księcia Kościoła” wyszedł procesjonalnie poza wieś, do krzyża, gdzie ustawiona była okazała brama triumfalna, miejscowy proboszcz, ks. Władysław Serwatka na czele parafian i w asyście kapłanów z sąsiednich parafii. W imieniu parafian ofiarował dostojnemu gościowi chleb i sól gospodarz z Woli Tesserowej Ludwik Łabęcki, prosząc o błogosławieństwo. Z kolei dwie małe dziewczynki, wręczając biskupowi kwiaty, „miłymi wierszykami poleciły się pasterskiemu sercu”. Śpiewając *Kto się w opiekę* przy dźwiękach orkiestry, procesja podążyła w kierunku świątyni. Tam, przed kolejną efektownie przybraną bramą,

³⁷ Biogram tego kapłana zamieścił J. Wiśniewski, *op. cit.*, s. 401–403.

³⁸ Sprawozdanie z wizytacji pasterskiej z 1882 r., ADK, Zbiór dokumentów, sygn. II PR-IV/1, k. 83–84.

przemówił dyrektor miejscowej szkoły elementarnej Ludwik Sokalski, który zapewnił Jego Ekscelencję „o uczuciach synowskiego przywiązania wśród nauczycieli do Kościoła” i prosił o błogosławieństwo dla dzieci szkolnych oraz kadry nauczycielskiej. Udzieliwszy wiernym pasterskiego błogosławieństwa, biskup Łosiński odprawił nabożeństwo za dusze zmarłych, połączone z procesją wokół kościoła, po czym dokonał kanonicznego nawiedzenia Najświętszego Sakramentu oraz szczegółowego przeglądu całej świątyni i zakrystii. Następnie dziekan małoski, ks. Michał Wójcik, odprawił sumę, a biskup kielecki udzielił sakramentu bierzmowania zebranej na cmentarzu przykościelnym młodzieży. Po bierzmowaniu bp Łosiński zwrócił się ze słowem Bożym do wiernych, przestrzegając ich przed „niebezpieczeństwami ze strony szatana oraz złych, wywrotowych ludzi”. Wyraził też parafianom „uznanie za ich przywiązanie do wiary i dbałość o czystość przybytku pańskiego”. W południe Jego Ekscelencja pożegnał zebranych, po czym udał się z wizytacją do pobliskiego Bolmina³⁹.

4. Nauczanie kościelne

W XIX stuleciu duszpasterze głosili na terenie kościoła parafialnego trzy rodzaje nauk: kazania, homilie i nauki katechizmowe. Jeśli temat kazania zaczerpnięty był z Ewangelii lub lekcji mszalnej, wówczas kazanie miało charakter homilii. Zadaniem kazania było pogłębienie wiadomości z zakresu religii i poprawa obyczajów, a katechizacji – nauczanie prawd wiary.

Uzupełnieniem nauk katechizmowych była katecheza dzieci i dorosłych, wykładana we wszystkie niedziele w formie pytań i odpowiedzi, z tym że kaznodzieja zadawał pytania i sam na nie odpowiadał. Cykl nauki trwał kilka lat, nie dłużej jednak niż pięć. Przedmiotem katechezy było wyjaśnienie znaku krzyża św., modlitwy Pańskiej, pozdrowienia anielskiego, przykazań Boskich i kościelnych czy siedmiu sakramentów świętych. Owe prawdy wiary duszpasterze mieli powtarzać na nowo każdego roku, aby utrwaliły się należycie w pamięci wiernych⁴⁰.

³⁹ *Wizytacja pasterska w parafii Rembieszyce dn. 15 czerwca 1927 r.*, ADK, Akta kurialne. Wizytacje pasterskie 1910–1931, sygn. OD-1/10, k. 304.

⁴⁰ D. Olszewski, *Przemiany społeczno-religijne...*, s. 188 i n.; idem, *Nauczanie kościelne w Królestwie Polskim w XIX wieku*, „Analecta Cracoviensia” 1986,

Z badań przeprowadzonych przez ks. Daniela Olszewskiego wynika, że o ile w pierwszych dziesięcioleciach wieku XIX w duszpasterstwie parafialnym diecezji krakowskiej i w ogóle na całym obszarze Królestwa Polskiego kaznodziejstwo przeważało nad katechizacją, to poczynając od lat czterdziestych obserwujemy sytuację wręcz odwrotną. Na pierwsze miejsce wysunęła się nauka katechizmowa, kazania zaś zostały zepchnięte niejako na plan dalszy (w praktyce głoszone je w uroczyste święta). Zmniejszenie się roli kazań w przepowiadaniu kościelnym tłumaczy się ich stosunkowo niewielką skutecznością. Wśród kapłanów upowszechnił się bowiem zwyczaj odczytywania z ambony gotowych kazań, zaczerpniętych z różnych autorów, które najczęściej były zdezaktualizowane i nie przystosowane do potrzeb czasu oraz możliwości intelektualnych słuchaczy⁴¹.

Zaznaczyć tu trzeba, że władza diecezjalna przywiązywała ogromną wagę do przepowiadania słowa Bożego. Wielokrotnie przypominała duchowieństwu o konieczności regularnego nauczania parafian, a od dziekanów domagała się wyczerpujących sprawozdań z realizacji tego zadania. Wielką troskę w zakresie omawianego przedmiotu wykazywał biskup kielecki Maciej Majerczak, który położył szczególny nacisk w przepowiadaniu kościelnym na katechizację wiernych. W okólniku z 6 listopada 1861 r. nakazywał on, aby we wszystkich kościołach w każdą niedzielę, oprócz kazań i homilii, wykładany był ludowi co najmniej przez trzy kwadransy katechizm; aby kapłan nauczający katechizmu powtarzał z dziećmi za pomocą pytań i odpowiedzi wszystkie artykuły wiary, dopóki nie zostaną one zrozumiałe i zapamiętane; oraz aby dziekani w swych corocznych raportach donosili o zaniedbaniach księży w wypełnianiu zaleceń władzy. Majerczak wskazywał także pomoce katechetyczne, które miały być obowiązujące w nauczaniu parafialnym. Wśród wymienionych na pierwszym miejscu znalazł się *Katechizm rzymski*, uważany powszechnie za najlepszą syntezę teologii katolickiej okresu potrydenckiego. Z dzieł autorów obcych zalecał m.in. *Zasady i całość wiary katolickiej* J. Gaume'a⁴² oraz *Zasady wiary*

t. XVIII, s. 492–493, 503–504; idem, *Polska kultura religijna...*, s. 80; *Parafie gminy Pierzchnica. Zarys dziejów*, red. D. Olszewski, Kielce 2002, s. 184 i n.

⁴¹ Szerzej na ten temat por. D. Olszewski, *Przemiany społeczno-religijne...*, s. 189–191; idem, *Nauczanie kościelne...*, s. 500–504; idem, *Polska kultura religijna...*, s. 80–82.

⁴² J. Gaume, *Zasady i całość wiary katolickiej*, wyd. 1, t. I–VIII, Warszawa 1852–1855; wyd. 2, Warszawa 1857.

katolickiej przykładami historycznymi objaśnione czyli katechizm historyczny J. Schmida⁴³. Biskup kielecki kilkakrotnie (15 stycznia 1863 r., 18 stycznia 1867 i 21 czerwca 1869 r.) ponawiał swoje zarządzenia dotyczące nauczania religii. Dzięki jego wysiłkom nastąpiło upowszechnienie na terenie diecezji kielecko-krakowskiej zwyczajów niedzielnej katechizacji dzieci i młodzieży⁴⁴.

Zachowane protokoły wizytacji dziekańskich z XIX w. pozwalają stwierdzić, że w parafii św. Apostołów Piotra i Pawła realizowane były wszystkie wymienione wyżej formy nauczania słowa Bożego. W uroczyste święta głoszone kazania i homilie, a w pozostałe niedziele roku liturgicznego nauki katechizmowe. Nie odnotowano w tym względzie żadnych zaniedbań. Ze sprawozdań dziekańskich dowiadujemy się także, z jakich pomocy korzystali rządcy beneficjum rembieskiego w nauczaniu parafialnym w pierwszej połowie XIX w. Ksiądz Andrzej Południkiewicz (zm. 1822) gromadził w domowej bibliotece dzieła popularnych wówczas autorów: Karola Fabianiego (1716–1786)⁴⁵, Józefa Wojciecha Męcińskiego (1748–1814)⁴⁶ oraz Pawła Piaseckiego (1579–1649)⁴⁷, z których wygłaszał

⁴³ J. S c h m i d, *Zasady wiary katolickiej przykładami historycznymi objaśnione czyli katechizm historyczny*, t. I–III, wyd. 1, Warszawa 1855; wyd. 2, Warszawa 1861.

⁴⁴ D. O l s z e w s k i, *Przemiany społeczno-religijne...*, s. 164; i d e m, *Nauczanie kościelne...*, s. 506; i d e m, *Biskup Maciej Majerczak...*, s. 28–29; i d e m, *Polska kultura religijna...*, s. 93–94, 98; *Parafie gminy Pierzchnica...*, s. 186–187.

⁴⁵ Karol Fabiani urodził się 1 XI 1716 r. w województwie krakowskim. W 1732 r. wstąpił do zakonu jezuitów. Śluby zakonne złożył w 1750 r. Po skończeniu filozofii, uczył w szkołach niższych przez cztery lata, a następnie był przez 11 lat nauczycielem, kaznodzieją i misjonarzem w Łucku, Chełmnie, Żywcu i Krośnie. W latach 1772–1773 pełnił funkcję rektora kolegium jezuickiego w Poznaniu. Po zniesieniu zakonu, osiadł na stałe w Łęczycy, gdzie był mansjonarzem i kaznodzieją przy kościele parafialnym (od 1775 r.) oraz kaznodzieją szkół województwa łęczyckiego (od 1777 r.). W 1779 r. otrzymał godność kanonika kolegiaty kaliskiej. Zmarł w 1786 r. w Kaliszu. Jest autorem licznych zbiorów kazań. Do najpopularniejszych należy *Misya apostolska do pokuty i powstania z grzechów prowadząca* (trzy części, Kalisz 1783), która doczekała się aż trzech wydań. Por. R. K a c z m a r e k, *Fabiani Karol*, [w:] *Polski słownik biograficzny* [dalej: *PSB*], t. VI, Kraków 1948, s. 337.

⁴⁶ Józef Wojciech Męciński h. Poraj urodził się w 1748 r. w Zakliczynie nad Dunajcem, w rodzinie ziemiańskiej. Kształcił się początkowo w kolegium jezuickim w Przemyślu, a następnie w szkołach krakowskich. W roku 1766 wstąpił do zakonu reformatów w Wieliczce, gdzie otrzymał zakonne imię Józef. Tu odbył nowicjat i studia zakonne. Po uzyskaniu święceń kapłańskich w 1772 r., został wysłany do klasztoru na Górze św. Anny z obowiązkiem głoszenia kazań. Od 1773 r. był kaznodzieją w kolegiacie zamojskiej. Za aluzje do poczynań władz

kazania „w prostym sposobie dla pojęcia ludu”⁴⁸. Jego następca, ks. Stanisław Myśliński, nauki ewangelii czerpał z Samuela Wysockiego (1706–1771)⁴⁹. Innych autorów nie posiadał, o czym do-

austriackich, krępujących działalność Kościoła, otrzymał nakaz opuszczenia Galicji; karę tę umorzono. Pracował kolejno w Krakowie, Wieliczce, Pilicy oraz Lublinie jako kaznodzieja i gwardian. Pod koniec życia został kapelanem więzień w Krakowie. Zmarł w grudniu 1814 r. Pozostawił po sobie liczne zbiory kazań, które cieszyły się niesłabnącą popularnością przez cały wiek XIX, w tym *Kazania podwójne na niedziele całego roku* (t. I–IV, Kraków 1782–1784), *Kazania przygodne w różnych nabożeństwach okolicznościach* (t. I–II, Kraków 1788–1789) oraz *Kazania odświętne* (t. I–III, Kraków 1799). Por. G.A. Wiśniewski, *Męciński Józef Wojciech*, [w:] *Słownik polskich teologów katolickich*, red. H.E. Wyczawski, t. III, Warszawa 1982, s. 95–98 (tu też szczegółowa bibliografia prac Męcińskiego); idem, *Męciński Wojciech*, [w:] *PSB*, t. XX, Wrocław–Warszawa–Kraków 1975, s. 495–496.

⁴⁷ Paweł Piasecki – biskup kamieniecki, chełmski i przemyski, autor pism teologicznych, historyk. Studiował w Rzymie, Ołomuńcu, Pradze i Wiedniu. W roku 1610 uzyskał w Rzymie tytuł doktora obojga praw i protonotariusza apostolskiego. Przed 1613 r. otrzymał kanonię warszawską, potem archidiakoniat lubelski, w 1616 r. został zaś instalowany na archidiakoniat warszawski. Administrował diecezją warmińską w imieniu małoletniego królewicza Jana Olbrachta oraz diecezją wrocławską w imieniu małoletniego królewicza Karola Ferdynanda Wazy. Od 1624 r. był opatem zakonu cystersów w Mogile. W 1628 r. został wyświęcony na biskupa kamienieckiego, w 1642 r. biskupa chełmskiego, a dwa lata później na biskupa przemyskiego. Zmarł w 1649 r. w Mogile, gdzie został pochowany. Jego głównym dziełem jest *Chronica gestorum in Europa singularium* (wyd. 1, Kraków 1645). Por. W. Czaplinski, *Piasecki Paweł*, [w:] *PSB*, t. XXV, Wrocław–Warszawa–Kraków 1980, s. 787–789; *Piasecki Paweł*, [w:] P. Nitecki, *Biskupi kościoła w Polsce w latach 965–1999. Słownik biograficzny*, wyd. 2, Warszawa 2000, s. 342. Wykaz publikacji Piaseckiego por. *Bibliografia polska Karola Estreichera*, wyd. S. Estreicher, t. XXIV, Kraków 1912, s. 230–234.

⁴⁸ Akta wizytacji dziekańskiej z 1820 r., ADK, Wizytacje dziekańskie 1819–1820, sygn. OD-5/2, k. 298v.

⁴⁹ Samuel Wysocki – pijar, teoretyk wymowy. Urodził się 20 października 1706 r. we wsi Wysoka w woj. sandomierskim. W 1724 r. wstąpił do zakonu pijarów w Lubieszowie, gdzie też ukończył studia. Uczyl gramatyki, poezji i retoryki w szkołach swego zgromadzenia. W latach 1743–1745 był kaznodzieją katedralnym w Krakowie, a w latach 1752–1754 rektorem domu warszawskiego. Piastował ważne urzędy w zakonnej prowincji polskiej. W 1746 r. został jej sekretarzem, w 1751 r. konsultorem, a następnie generalnym asystentem pijarów w Rzymie. Po powrocie do kraju w 1759 r., poświęcił się pisaniu. Ogłosił drukiem (pod nazwiskiem Samuel S. Florianio) ponad 25 tomów kazań po polsku i łacinie, m.in. *Nauki, homilie i materie kazań na wszystkie w całym roku dni święte ku większej Boga chwale... dla pożytku dusz ludzkich, pasterzów i ich kaznodziejów przysługujących* (t. I–III, Warszawa 1762–1768); *Święta całego roku, kazaniem w krakowskiej katedrze i po różnych w Polsce ambonach zapowiadane* (t. I–II, Warszawa 1769) i inne. Poza tym jest autorem licznych przemówień i panegiryków oraz podręcznika wymowy *Orator Polonus*, który był przydatny także i dla kaznodziejów. Por.

nosił dziekan w sprawozdaniu o stanie parafii z 1825 r., zalecając jednocześnie nabycie prac Fabianiego i Męcińskiego, gdyż „nader łatwymi są do pojęcia ludu prostego”⁵⁰. Co się tyczy pomocy kaznodziejskich ks. Józefa Witka, to nic konkretnego na ten temat nie da się powiedzieć. Wiadomo jedynie, że posiadał on „piękny zapas różnych książek, stanowi duchownemu odpowiedni”, które odczytywał „z wielkim dla siebie pożytkiem”⁵¹. Należy jednak przyjąć, że zarówno ks. Witek, jak i jego następcy na stanowisku administratora parafii rembieskiej korzystali z prac wymienionych wyżej autorów, wykorzystywanych powszechnie w nauczaniu kościelnym w omawianym stuleciu.

Odnosnie do katechezy wypada stwierdzić, że podobnie jak w przypadku kazania i nauk katechizmowych, odbywała się ona regularnie w każdą niedzielę w formie nakazanej przez prawodawstwo diecezjalne (metoda pytań i odpowiedzi). Ksiądz Południkiewicz, o czym była mowa wyżej, nauczał religii przed sumą, „osobliwie w czasie Postu Czterdziestodniowego”. Próbował także wprowadzić zwyczaj katechizacji dzieci i „pasterzy bydła” przed nieszporem, lecz – jak wynika z zapisków dziekana wizytującego parafię – z nikłym skutkiem⁵². Źródła nie podają, na podstawie jakiego katechizmu wzmiankowany kapłan wykladał wiernym artykuły wiary. Do połowy lat trzydziestych XIX w. największą popularnością cieszył się polski przekład francuskiego katechizmu

J. Wysocki, *Wysocki Sebastian Samuel*, [w:] *Słownik polskich teologów...*, t. IV, s. 482–484; E. Kryściak, *Wykaz biogramów pijarów opracowanych przez ks. Jana Innocentego Bubę Sch.P. zamieszczonych w „Diccionario Enciclopédico Escolapio”, t. II, Salamanca 1983 r.*, [w:] *Wkład pijarów do nauki i kultury w Polsce XVII–XIX w.*, red. I. Stasiewicz-Jasiukowa, Warszawa–Kraków 1993, s. 581. Szczegółowy spis prac Wysockiego por. K. Estreicher, *Bibliografia polska*, cz. 3 (*Obejmuje druki stuleci XV–XVIII w układzie alfabetycznym*) t. XXIII, Kraków 1939, s. 462–475.

⁵⁰ Protokół wizytacji dziekańskiej z 1825 r., ADK, Wizytacje dziekańskie 1808–1828, sygn. OD-5/1, k. 364v.

⁵¹ Por. sprawozdania z wizytacji z lat 1835–1836, ADK, Wizytacje dziekańskie 1835–1841, sygn. OD-5/4, k. 88; *ibidem*, Wizytacje dziekańskie 1836 r., sygn. OD-5/6, k. 421v.

⁵² W sprawozdaniu dziekana o stanie parafii z 1820 r. czytamy na ten temat, co następuje: „W dni niedzielne i święta staranie było pasterza, aby po obiedzie dzieci na katechizm przychodziły, lecz nie można dla domowego gospodarstwa”. A nieco dalej: „Jest zaleconym [...], aby pasterze bydła bywali na poobiednich katechizmach, ale różnie tłumaczą się, że nie mają kim się posłużyć w gospodarstwie”. Akta wizytacji dziekańskiej z 1820 r., ADK, Wizytacje dziekańskie 1819–1820, sygn. OD-5/2, k. 298.

Claude'a Fleury'ego (1640–1723)⁵³, zatwierdzony na sesji Izby Edukacyjnej 4 listopada 1811 r. jako obowiązujący w nauczaniu szkolnym⁵⁴, i zapewne z niego korzystał proboszcz rembieski. Z kolei ks. Myśliński nauczał „z książeczki przez ks. Kalatowicza wydanej, a przez Konsystorz Kielecki zalecaniej”⁵⁵, administrujący zaś parafią od 1866 r. Stanisław Kański z dwutomowego *Wykładu pacierza* Jana Narkiewicza (1806–1886)⁵⁶. Nie wiadomo, jakie pomoce katechetyczne stosowali w nauczaniu religii inni rządcy parafii. Najpewniej korzystali z zalecanego przez władzę diecezjalną *Katechizmu rzymskiego*. W grę mogły wchodzić także katechizmy Antoniego Putiatyckiego (1787–1862)⁵⁷ i Rocha Filochowskiego

⁵³ C. Fleury, *Katechizm historyczny mniejszy zawierający w sobie krótką historię świętą i naukę chrześcijańską*, Warszawa 1812. Claude Fleury – francuski historyk kościelny, duchowny katolicki. W latach 1658–1678 był adwokatem w parlamencie paryskim. W roku 1680 król Francji Ludwik XIV powierzył mu wychowanie swego naturalnego syna, księcia Vermandois, a niebawem (1689 r.) mianował go pomocnikiem nauczyciela trzech swoich wnuków. Pełnił też, w latach 1716–1722, funkcję spowiednika Ludwika XV. Jego najważniejszym dziełem jest *Historia Kościoła* w dwudziestu tomach (wyd. 1, Paryż 1691), doprowadzona do roku 1414. Oprócz tego wydał m.in. *Obyczaje Izraelitów* i *Obyczaje chrześcijan*, tłumaczone na język polski. *Encyclopedia Britannica*, vol. IX, Chicago–London–Toronto 1961, s. 375.

⁵⁴ D. Olszewski, *Książka religijna na terenie Królestwa Polskiego w XIX w.*, „Roczniki Świętokrzyskie” 1989, t. XVI, s. 157.

⁵⁵ Chodzi tu zapewne o ks. Jana Kalatowicza, wykładowcę kieleckiego seminarium duchownego w latach 1806–1811 i 1817–1819, od 1815 r. wiceregenta tej uczelni i rządcę parafii Zagnańsk, profesora seminarium sandomierskiego w latach 1822–1824 i 1830–1831. Więcej na temat tej postaci por. S. Kotkowski, *Seminarium Duchowne w Sandomierzu w latach 1820–1926*, Sandomierz 2010, s. 68–69.

⁵⁶ *Wykład pacierza, Składu Apostolskiego, Przykazań Bożych, kościelnych, świętych Sakramentów, kondycji do Spowiedzi i dalszych przepisów religii św., z zastosowaniem do życia praktycznego, w II częściach napisany*, t. I–II, Wilno 1858–1859; wyd. 2, Kraków 1882; wyd. 3, Kraków 1898. Jan Chrzyciel Narkiewicz – urodził się 10 VI 1806 r. w rodzinie chłopskiej na Żmudzi. W latach 1826–1833 studiował teologię w Worniach, w kolegium pijarów w Lubieszowie i w Akademii Duchownej w Wilnie. Wyświęcony na kapłana w 1833 r., pracował jako wikariusz, a następnie (od 1834 r.) jako proboszcz w Żyrmurnach. Był także proboszczem w Jeziorskach (od 1857 r.) i w Kobryniu. Za wygłaszanie patriotycznych kazań w 1866 r. uwięziony i zesłany na Syberię. Zwolniony w 1875 r., został deportowany do Galicji. Zamieszkał w Krakowie, gdzie przez dziesięć lat był kapłanem cmentarza Rakowieckiego. Zmarł 23 III 1886 r. w Krakowie. Por. B. Kumor, *Narkiewicz Jan Chrzyciel*, [w:] *Słownik polskich teologów...*, t. III, s. 197.

⁵⁷ *Mały katechizm dla uczniów wyznania rzymsko-katolickiego w szkołach elementarnych*, wyd. 1, Warszawa 1835 (w XIX w. ukazało się 12 wydań tego

(1838–1896)⁵⁸, powszechnie wykorzystywane w nauczaniu religii na terenie Królestwa Polskiego, ewentualnie rodzime przekłady podręczników religii autorów francuskich (C.F. Homonda, F. Pougeta, J. Gaume’a, A. Guilloisa) i niemieckich (J. Schmidta)⁵⁹.

Zachowane materiały źródłowe wskazują, że w parafii rembieńskiej w pierwszej połowie XIX w. istniała praktyka katechizacji dzieci przed pierwszą spowiedzią i komunią świętą (upowszechniona na terenie diecezji kielecko-krakowskiej dopiero w drugiej połowie tego stulecia, m.in. za sprawą zarządzeń biskupa M. Majerczaka)⁶⁰, jak również nauczanie przedmałżeńskie. W protokole wizytacji dziekańskiej z 1820 r. czytamy: „Całe usiłowanie plebana

katechizmu). Istnieje również obszerniejsze wydanie dla nauczycieli i rodziców pt. *Katechizm parafialny obszerniejszy wykładem rzeczy objaśniony* (wyd. 1, Warszawa 1852; wyd. 2, Warszawa 1853). Antoni Putiatycki – teolog, pochodził z Biskupic koło Bochni. Nauki średnie pobierał we Lwowie i Tarnowie, gdzie też złożył egzamin dojrzałości. Przez krótki czas był zarządcą dóbr Załuskich w Galicji. Studiował filozofię na Uniwersytecie Lwowskim, a w latach 1813–1816 teologię w Seminarium Duchownym w Kielcach. Po uzyskaniu święceń kapłańskich, pracował jako wykładowca filozofii i historii Kościoła w seminarium kieleckim (1818 r.), proboszcz parafii w Końskich, wreszcie profesor seminarium w Sandomierzu (od 1821 r.). W roku 1824 wstąpił do seminarium internum w Warszawie przy kościele pw. Świętego Krzyża, a po dwóch latach złożył śluby misjonarskie. Pierwsze cztery lata pobytu w kongregacji poświęcił pracy duszpasterskiej jako wikariusz przy kościele pw. Świętego Krzyża, wyjeżdżał też na misje. W wolnych chwilach trudnił się pracą naukową. W latach 1828–1861 był kolejno profesorem seminarium w Poznaniu, Lublinie, Płocku i Warszawie. W 1861 r. przeszedł na emeryturę i zamieszkał w domu emerytów zgromadzenia w Łowiczu, gdzie zmarł 22 XI 1862 r. Putiatycki ogłosił drukiem szereg prac z zakresy teologii, filozofii i astronomii. Jego najważniejszym dziełem jest *Theologia moralis in usum cleri dioecensiani conscripta* (Warszawa 1857). Por. A. Schletz, *Krótkie biografie: L. Janczak 1835–1918, A.J. Korsch (Korsz, Corsz) 1661–1719, S.K. Krzyżanowski 1800–1863, J. Orzechowski 1819–1887, A. Putiatycki 1787–1862, F. Weinreich 1762–1829*, „Nasza Przeszłość” 1971, t. XXXV, s. 196–198. Wykaz prac Putiatyckiego zamieścił K. Estreicher, *Bibliografia polska XIX stulecia*, wyd. 1, t. III, Kraków 1876, s. 604–605.

⁵⁸ R. Filochowski, *Krótki katechizm dla przygotowania dzieci do pierwszej Spowiedzi i Komunii Świętej*, wyd. 1, Warszawa 1873. Bibliografię prac Filochowskiego podaje K. Estreicher, *Bibliografia polska XIX stulecia*, wyd. 2, t. VII, Kraków 1969, s. 114–115.

⁵⁹ Ogólną charakterystykę katechizmów, które stanowiły podstawę nauczania katechetycznego w XIX w. zawierają następujące prace: D. Olszewski, *Książka religijna...*, s. 157–161; idem, *Polska kultura religijna...*, s. 115–117; M. Baca, *Polskie katechizmy w XIX w.*, „Sprawozdania Towarzystwa Naukowego KUL” za rok 1970, nr 18, s. 123–134.

⁶⁰ D. Olszewski, *Nauczanie kościelne...*, s. 509.

przez post czterdziestodniowy w niedziele, usposabiać do spowiedzi wielkanocnej, osobiście dzieci, aby umiały dobrze katechizm i niepojętnych doucza się, aby byli zdtnymi odbyć spowiedź wielkanocną". A nieco dalej: „Bywają zawsze dla nowożeńców nauki prywatne przed szlubem stosownie do ich stanu”⁶¹. Pięć lat później dziekan wizytujący parafię pisał z kolei: „Nauki prywatne do nowożeńców bywają, na których wedle możliwości [kapłan] stara się wyklądać naukę o obowiązkach i godności tego sakramentu”⁶².

Po I wojnie światowej wprowadzono w diecezji kieleckiej nowe normy prawne dotyczące przepowiadania słowa Bożego w parafiach. Zostały one opracowane przez Diecezjalną Komisję Kaznodziejską, utworzoną na zjeździe dziekanów w 1921 r., a skodyfikowane przez synod diecezjalny w Kielcach w 1927 r.⁶³ Ustawodawstwo kościelne nakładało na księży obowiązek głoszenia kazań podczas sumy w święta uroczyste, a we wszystkie niedziele roku liturgicznego krótkiej nauki (homilii). Nadto duszpasterze zobowiązani byli do prowadzenia przed sumą katechezy w formie pytań i odpowiedzi oraz nauczania dzieci przez pierwszą spowiedzią i komunią świętą. Tematyka przepowiadania kościelnego miała być rozłożona w taki sposób, „aby w ciągu trzech, czterech a najwyżej pięciu lat wyłożyć całość prawd wiary i obyczajów”. Synod diecezjalny nakazywał również duchownym głosić kazania pasyjne w Wielkim Poście (na *Gorzkich żalach*) oraz urządzać misje i rekolekcje parafialne z naukami stanowymi dla ojców, matek i młodzieży. Misje parafialne miały się odbywać w czasie adwentu, a rekolekcje ogólne przed Wielkanocą⁶⁴.

Zachowana dokumentacja źródłowa nie pozostawia wątpliwości co do tego, że administratorzy kościoła pw. Świętych Piotra i Pawła ściśle stosowali się do ogólnodiecezjalnych rozporządzeń dotyczących nauczania parafialnego. W protokołach wizytacji dziekańskiej z okresu międzywojennego (oraz późniejszych) nie odnajdujemy żadnych wzmianek wskazujących na zaniedbania w tej materii.

⁶¹ Sprawozdanie z wizytacji dziekańskiej z 1820 r., ADK, Wizytacje dziekańskie 1819–1820, sygn. OD-5/2, k. 298–298v.

⁶² Sprawozdanie z wizytacji dziekańskiej z 1825 r., ADK, Wizytacje dziekańskie 1805–1828, sygn. OD-5/1, k. 364v.

⁶³ W. K o w a ł s k i, D. O ł s z e w s k i, *Parafia Trójcy świętej w Jędrzejowie na tle dekanatu*, Kielce 2003, s. 341; *Parafie gminy Pierzchnica...*, s. 190.

⁶⁴ *Synodus dioecesis kielcensis 1927*, Kielce 1927, s. 175–203. Por. też D. O ł s z e w s k i, *Życie religijne w diecezji kieleckiej w latach 1918–1939...*, s. 455–456.

Zgodnie z dyrektywami władz kościelnych regularnie głoszone kazania i nauki katechizmowe⁶⁵, urządzano coroczne rekolekcje parafialne⁶⁶, jak również prowadzono katechizację dzieci przed pierwszą spowiedzią i komunią świętą. Z raportu dziekana, sporządzonego na krótko przed wybuchem II wojny światowej, wynika, że dzieci przystępowały do uroczystej pierwszej komunii w wieku 10–11 lat, a więc nieco później niż jest to obecnie praktykowane, same zaś nauki przygotowujące do tego sakramentu odbywały się poza szkołą (w kościele), w okresie od Wielkanocy do żniw. W dniach 7–15 listopada 1931 r. zorganizowano też misje parafialne, które prowadzili ojcowie oblaci z Poznania „ze skutkiem dobrym”. Odnowa misji świętych odbyła się w marcu 1936 r.⁶⁷

Osobnego omówienia wymaga kwestia nauczania religii w szkole. Informacje na ten temat odnajdujemy w protokołach wizytacji dziekańskich i sprawozdaniach przedwizytacyjnych księży. Należy tu wyjaśnić, że szkoła elementarna w Rembieszycach została powołana do życia w 1865 r., w następstwie ukazującego z 11 września 1864 r., który zezwalał na zakładanie szkół początkowych w Królestwie Polskim⁶⁸. (Nie powiodła się próba zorgani-

⁶⁵ Te ostatnie wykładane były w cyklu trzyletnim. Por. np. protokół wizytacji dziekańskiej z 1944 i 1945 r., ADK, Akta kurialne. Protokoły wizytacji dziekańskich 1943, sygn. OD-5/44, k. 312; *ibidem*, Akta kurialne. Protokoły wizytacji dziekańskich 1944, sygn. OD-5/45, k. 294.

⁶⁶ Praktyka corocznych rekolekcji parafialnych została zarzucona jedynie w okresie II wojny światowej. Było to, jak się wydaje, spowodowane nie tyle trudnościami czynionymi przez okupanta, ile raczej wynikało z niespokojności czasów, w jakich przyszło żyć ludności. Ksiądz Adam Stala w czasie jednej z wizytacji dziekańskich wskazał inny jeszcze powód zaistniałej sytuacji – ubóstwo materialne parafii, które uniemożliwiało zaproszenie większej liczby księży do spowiedzi. Por. akta wizytacji dziekańskich z lat 1941–1943, ADK, Akta kurialne. Protokoły wizytacji dziekańskich 1941, sygn. OD-5/42, k. 617v; *ibidem*, Akta kurialne. Protokoły wizytacji dziekańskich 1942, sygn. OD-5/43, k. 504v; *ibidem*, Akta kurialne. Protokoły wizytacji dziekańskich 1943, sygn. OD-5/44, k. 312v.

⁶⁷ Protokół wizytacji dziekańskiej z 1939 r., ADK, Akta kurialne. Wizytacje dziekańskie 1939, sygn. OD-5/38, k. 195; statystyka parafii z 1936 r., ADK, Akta D.J.A.K. Dekanat małogoski 1931–1939, sygn. OZ-6/24, k. 83v; ks. A. Stala do Kurii Biskupiej w Kielcach, Rembieszycy 28 XI 1832, *ibidem*, Akta D.J.A.K. Dekanat małogoski 1931–1939, sygn. OZ-6/24, k. 88.

⁶⁸ W myśl tego rozporządzenia opiekę i nadzór nad szkołami gminnymi mieli sprawować wójtowie, a nad szkołami wiejskimi sołtysi. Jedne i drugie miały być utrzymywane ze składek szkolnych, uchwalanych przez mieszkańców poszczególnych miast i wsi. Z nauki szkolnej nie mogły niestety korzystać dzieci, których rodzice nie byli płatnikami składki szkolnej. Program nauczania był dość skrom-

wania szkółki parafialnej, podjęta w pierwszej dekadzie XIX w. z inicjatywy ks. Andrzeja Południkiewicza, gdyż parafianie nie docenili trudu proboszcza i dzieci do szkoły nie posyłali⁶⁹. W 1871 r. kształciła ona około 35 uczniów, dwa lata później niespełna trzydziestu. Z inwentarza sporządzonego w roku 1894 wynika, że szkoła miała „sвій dom i wymagane wyposażenie”. Funkcję jej nauczycieli pełnili przeważnie miejscowi organiści⁷⁰, katechezy nauczał zaś ksiądz proboszcz. W klasach początkowych wykładano historię biblijną, która stanowiła punkt wyjścia nauczania prawd katechizmowych w klasach starszych. Dziekan wizytujący parafię u schyłku XIX w. pisał: „*Cathechismus in elementari schola parochus exponitur*” („Katechizm w parafialnej szkole elementarnej jest wykładany”)⁷¹. Identycznej treści notatka znalazła się w sprawozdaniu dziekańskim z 1901 r.⁷² Świadczy to o ciągłości praktyki duszpasterskiej w dziedzinie szkolnej katechezy.

Na początku ubiegłego stulecia zwiększyła się liczba szkół w omawianej parafii. Z inwentarza sporządzonego pod koniec roku 1918 wynika, że w parafii istniały dwie szkoły powszechne: w Rembieszycach i w Woli Tesserowej. Obie mieściły się w wynajętych lokalach⁷³. W okresie II wojny światowej liczba szkół nie uległa

ny. Przewidywał jedynie naukę czytania i pisanie, znajomość czterech działań arytmetycznych, katechizmu oraz historii świętej, a od 1885 r. także języka rosyjskiego. Por. A. Sokoł, *Szkolnictwo i oświata w powiecie jędrzejowskim. Zarys dziejów do roku 1945*, Warszawa 1973, s. 139 i n.

⁶⁹ *Konsygnacja relacji o znajdujących się lub niebyłych szkołach parafialnych w Diecezji Kieleckiej w Dekanacie Chęcińskim*, ADK, Akta kurialne ogólne. Akta szkół i szpitali 1809–1810, sygn. ON-A/1a, k. 131.

⁷⁰ Źródła notują następujące nazwiska nauczycieli: Jan Maruszewski (w latach 1871–1873), Walenty Łuczyński (1875), Adam Wnuk (1894). Z wymienionych jedynie ten ostatni nie był zatrudniony na etacie organisty. Por. *Wykaz stanu kościoła – zabudowań i stanu moralnego parafii Rembieszycze za rok 1887*, ADK, Zbiór dokumentów, sygn. II PR-IV/1, k. 175; inwentarz kościoła z 1894 r., *ibidem*, k. 148v; *Wykaz dotyczący stanu kościołów parafialnych w dekanacie andrzejowskim, sporządzony podczas wizytacji rzeczonych kościołów przez miejscowego dziekana w 1871 r.*, *ibidem*, Akta konsystorskie. Dekanat jędrzejowski 1834–1879, sygn. OD-7J/1, k. 233; protokół wizytacji dziekańskiej z 1873 r., *ibidem*, Wizytacje dziekańskie 1866–1891, sygn. OD-5/33, k. 777; protokół wizytacji dziekańskiej z 1875 r., *ibidem*, Wizytacje dziekańskie 1875–1897, sygn. OD-5/34, k. 45.

⁷¹ *Visitatio Decani Andreoviensis pro 1899 an.*, ADK, Wizytacje dziekańskie 1897–1928, sygn. OD-5/35, k. 40–41.

⁷² *Visitatio Decani 1901 an. in Andreoviensi Decanatu*, *ibidem*, k. 185–186.

⁷³ Inwentarz parafii z 1918 r., ADK, Akta konsystorskie parafii Rembieszycze 1818–1938, sygn. PR-6/2, k. 435v.

zmianie (z wyjątkiem roku 1943, kiedy to odnotowano jedną szkołę), zmniejszyła się natomiast liczba godzin religii. W latach 1940–1942 w obu szkołach nauczano ogółem 12 godzin religii tygodniowo, z czego osiem przypadało na miejscowego proboszcza, a cztery na nauczycieli świeckich z misją kanoniczną. W 1944 r. było już tylko osiem godzin katechezy szkolnej (sześć z nich prowadził proboszcz, pozostałe nauczyciele świeccy bez misji kanonicznej). W 1945 r. powołano do życia dwie nowe szkoły o profilu zawodowym (rolnicze). W sumie więc w parafii działały po wojnie cztery szkoły powszechne. Religii we wszystkich szkołach uczył miejscowy ksiądz w wymiarze 14 godzin tygodniowo⁷⁴.

5. Bractwa i stowarzyszenia religijne

Dokumentacja źródłowa dotycząca działalności wspólnot religijnych w parafii rembieskiej jest niezwykle uboga. Wynika z niej, że przez cały badany okres przy kościele pw. Świętych Apostołów Piotra i Pawła nie było ani jednego bractwa religijnego. W protokole wizytacji dziekańskiej z 1875 r. czytamy: „Bractwa nie ma żadnego, jest tylko stowarzyszenie, które rocznie wpłaca pewną kwotę do kościoła – na światło – a imiona i nazwiska należących do tego stowarzyszenia zaciągnięte są do oddzielnej księgi, która zostaje pod wyłącznym nadzorem miejscowego administratora parafii”⁷⁵.

⁷⁴ Protokoły wizytacji dziekańskiej z lat 1940–1944, ADK, Akta kurialne. Protokoły wizytacji dziekańskich 1941, sygn. OD-5/41, k. 558v; *ibidem*, Akta kurialne. Protokoły wizytacji dziekańskich 1941, sygn. OD-5/42, k. 616v; *ibidem*, Akta kurialne. Protokoły wizytacji dziekańskich 1942, sygn. OD-5/43, k. 503v; *ibidem*, Akta kurialne. Protokoły wizytacji dziekańskich 1943, sygn. OD-5/44, k. 311v; *ibidem*, Akta kurialne. Protokoły wizytacji dziekańskich 1944, sygn. OD-5/45, k. 243v; *ibidem*, Akta kurialne. Protokoły wizytacji dziekańskich 1945, sygn. OD-5/46, k. 319.

⁷⁵ *Sprawozdanie z wizytacji odbytej przez dziekana dekanatu andrzejowskiego w parafii Rembieszyce w r. 1875*, ADK, Wizytacje dziekańskie 1870–1897, sygn. OD-5/34, k. 45v. *Sprawozdanie z wizytacji odbytej przez dziekana dekanatu andrzejowskiego w parafii Rembieszyce w r. 1875*, ADK, Wizytacje dziekańskie 1870–1897, sygn. OD-5/34, k. 45v. O braku bractw w parafii rembieskiej w pierwszych dziesięcioleciach XIX w. informują następujące źródła: wykaz bractw w dekanacie kieleckim z 1833 r., ADK, Akta bractw 1833–1893, sygn. OZ-A/1, k. 18v–19, 37v–38; raport dziekana dekanatu kieleckiego w sprawie bractw i konfraterni z 1840 r., *ibidem*, k. 50–51v; *Wiadomości o bractwach istniejących przy kościołach Dekanatu Jędrzejowskiego, Dzierzgowskiego i Kurzelowskiego w diecezji Kielecko-Krakowskiej położonych w 1866 r. sporządzonych*, *ibidem*, k. 394v–395.

Jak się nazywało owe „stowarzyszenie”, niepodobna jednak stwierdzić. Z kolei w 1888 r. ks. Ludwik Tymowski informował Konsystorz Kielecki, „iż w parafii Rembieszyce żadnych bractw ani stowarzyszeń nie ma – zastałem tylko przy objęciu w zarząd parafii zwyczaj, iż zbierana jest offertą na tackę w czasie nabożeństwa w dni niedzielne i świąteczne przez włościan i takowa składa się do skarbonki zamykanej na dwa klucze, z których jeden jest w ręku proboszcza, a drugi u tak zwanego cechmistrza – co kwartał jest otwieraną i pieniądze w obecności cechmistrza i dwóch gospodarzy przerachowane. Offerta ta używana jest na zakupienie światła, również na kupowanie lamp do kościoła, jako też w razie potrzeby na pomniejsze reperacje zniszczonych aparatów. Rachunki zostają pod kontrolą rządcy parafii. Ustawy żadnej ani przywilejów nie ma w aktach kościelnych, zastałem tylko taki zwyczaj, który istnieje od niepamiętnych czasów i ten trwa dotąd”⁷⁶.

W 1916 r. ks. Stefan Kempa (1882–1918) podjął starania mające na celu ożywienie w parafii życia religijnego. Powołując się na „zbawienny wpływ”, jaki wywarło na wiernych nabożeństwo do Najświętszego Serca Jezusa, zaprowadzone w czerwcu tego roku, upraszał konsystorz o zgodę na utworzenie w parafii bractwa Serca Jezusowego i Apostolstwa Modlitwy, jak również ustanowienie w pierwszy piątek miesiąca nabożeństwa z wystawieniem Najświętszego Sakramentu⁷⁷. Niestety, ubóstwo dokumentacji źródłowej nie pozwala stwierdzić, na ile – i czy w ogóle – jego zabiegi uwieńczone zostały sukcesem.

W niepodległej Polsce przy kościele pw. Świętych Apostołów Piotra i Pawła powołano do życia kilka stowarzyszeń kościelnych, które stanowiły odpowiedź na rodzące się potrzeby religijne miejscowej społeczności. Były to: Żywy Różaniec, Trzeci Zakon (tercjariatwo), Apostolstwo Modlitwy oraz Stowarzyszenie Polskiej Młodzieży Męskiej. Spośród wymienionych, największą popularnością wśród parafian cieszyła się Żywa Róża, określana potocznie kołami różańcowymi⁷⁸. W 1936 r. liczyła ona siedem kół niewiast, czyli ogółem

⁷⁶ Ks. L. Tymowski do Konsystorza Kieleckiego, Rembieszyce 7 (19) VI 1888, ADK, Zbiór dokumentów, sygn. II PR-IV/1, k. 104.

⁷⁷ Ks. S. Kempa do Konsystorza Kieleckiego, Rembieszyce 1 VII 1916, ADK, Akta konsystorskie 1818–1938, sygn. PR-6/2, k. 420.

⁷⁸ Żywy Różaniec zawdzięcza swoje powstanie bł. Paulinie Marii Jaricot (1799–1862), która w 1825 r. założyła w Lyonie pierwszą grupę składającą się z 15 osób odmawiających codziennie jedną tajemnicę różańcową. Wkrótce ta forma odmawiania różańca stała się popularna w całej Francji i Europie. W 1827 r.

105 sióstr⁷⁹. Trzy lata później składała się już z 11 kół (w tej liczbie było siedem kół matek, jedno mężczyzn i trzy koła dziewcząt)⁸⁰. W czasie niemieckiej okupacji działalność omawianego tu stowarzyszenia nieco osłabła⁸¹, odrodziła się jednak po wojnie.

Drugą organizacją religijną w parafii, która swój początek wzięła w latach trzydziestych ubiegłego stulecia, było tercjarstwo. Stowarzyszenie to, nazywane także Trzecim Zakonem, jest jedną z najstarszych organizacji religijnych zrzeszających katolików świeckich, związaną z określonym zakonem. Jego członkowie, choć prowadzą życie ascetyczne i przepełnione surową obyczajowością, nie są zobowiązani do przebywania w klasztorze i składania ślubów zakonnych. Przy kościele pw. Świętych Apostołów Piotra i Pawła tercjarstwo zostało erygowane w 1931 r. pod obediencją ojców bernardynów. Nie udało się ustalić, ilu członków zrzeszało w początkowym okresie istnienia, ani kto do niego należał. Wiadomo jedynie, że jednym z braci był 33-letni Stanisław Konieczny z Woli Tesserowej, o czym wzmiankuje ks. Adam Stala w liście do kurii biskupiej z kwietnia 1932 r.⁸² W 1936 r. było ogółem trzech tercjarzy. Dwa lata później odnotowano tylko jednego brata⁸³. W warunkach wojennych organizacja ta zawiesiła działalność.

W tym samym roku, co tercjarstwo, przy kościele pw. Świętych Apostołów Piotra i Pawła powołano do życia Apostolstwo Modli-

papież Leon XII pobłogosławił to dzieło, Grzegorz XVI zatwierdził je w 1832 r. jako stowarzyszenie, a Pius IX powierzył je w 1877 r. duchowej opiece generała dominikanów. Różami różańcowymi kieruje kapłan zwany moderatorem, a poszczególnymi grupami – zelator wybierany przez jej członków. Ich podstawowym obowiązkiem jest codzienne odmawianie przez cały miesiąc tajemnicy otrzymanej w pierwszą niedzielę miesiąca, kiedy dokonuje się zmiany tajemnic różańcowych. M. Konieczny, *Różańcowe bractwa*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. XVII, Lublin 2012, s. 493. Więcej na temat bł. P.M. Jaricot por. A. Kurek, *Jaricot Pauline Marie*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. VII, Lublin 1997, s. 1036.

⁷⁹ Statystyka parafii z 1936 r., ADK, Akta D.J.A.K. Dekanat małogoski 1931–1939, sygn. OZ-6/24, k. 84.

⁸⁰ Protokół wizytacji dziekańskiej z 1939 r., ADK, Akta kurialne. Wizytacje dziekańskie 1939 r., sygn. OD-5/38, k. 196v.

⁸¹ W 1945 r. Żywa Róża liczyła ogółem dziewięć kół – po trzy koła matek, ojców i młodzieży męskiej. Protokół wizytacji dziekańskiej za 1945 r., Akta kurialne. Protokoły wizytacji dziekańskich 1945 r., sygn. OD-5/46, k. 319.

⁸² Ks. A. Stala do kieleckiej kurii biskupiej, Rembieszycze 26 IV 1932, ADK, Akta D.J.A.K. Dekanat małogoski 1931–1939 r., sygn. OZ-6/24, k. 294.

⁸³ Statystyka parafii z 1936 r., ADK, Akta D.J.A.K. Dekanat małogoski 1931–1939 r., sygn. OZ-6/24, k. 84; protokół wizytacji dziekańskiej z 1939 r., *ibidem*, Akta kurialne. Wizytacje dziekańskie 1939 r., sygn. OD-5/38, k. 196v.

twy⁸⁴ – stowarzyszenie ku czci Najświętszego Serca Jezusowego, założone i kierowane przez jezuitów, którego członkowie zobowiązani są do ofiarowania modlitwy, radości i trosk życia codziennego, a także wszystkich wykonywanych przez siebie prac na rzecz wyznaczonych co miesiąc przez papieża intencji ogólnych i misyjnych. Pierwsze tego typu organizacje powstały na ziemiach polskich w latach sześćdziesiątych XIX w., z uwagi na zakazy carskie na terenie diecezji kieleckiej rozwinęły się jednak dopiero po roku 1915⁸⁵. Brak jest informacji na temat działalności tego stowarzyszenia w parafii rembieskiej. Wiadomo tylko, że zostało rozwiązane przed 1939 r.⁸⁶

W latach 1931–1933 na terenie Woli Tesserowej istniało Stowarzyszenie Polskiej Młodzieży Męskiej, erygowane w grudniu 1931 r. jako oddział Związku Stowarzyszeń Polskiej Młodzieży Męskiej w Kielcach. Jego zadaniem było wychowywanie religijno-moralne, społeczne i obywatelskie w duchu katolickim i patriotycznym, rozwijanie zamiłowania dla spraw kultury i sztuki, jak również propagowanie wśród młodzieży wychowania fizycznego. Patronem Stowarzyszenia z ramienia władzy duchownej był ówczesny proboszcz, ks. Adam Stala, a jego prezesem Henryk Wójcik⁸⁷.

O działalności tej organizacji nie da się powiedzieć zbyt wiele. Wiadomo tylko, iż wystawiano sztuki teatralne (pierwsze przedstawienie odbyło się 8 stycznia 1932 r.) oraz organizowano zajęcia z wychowania fizycznego⁸⁸. Słaba aktywność Stowarzyszenia, jak również rezygnacja Stanisława Grędy z funkcji prezesa, stały się powodem jego rozwiązania w styczniu 1933 r.⁸⁹

⁸⁴ Por. np. raporty wizyt dziekańskich z lat 1947–1948, ADK, Akta kurialne. Protokoły wizytacji dziekańskich 1947 r., sygn. OD-5/48, k. 320; *ibidem*, Akta kurialne. Protokoły wizytacji dziekańskich 1948 r., sygn. OD-5/49, k. 302.

⁸⁵ L. Grzebień, *Apostolstwo Modlitwy*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. I, red. F. Gryglewicz, R. Łukaszczyk, Z. Sułowski, Lublin 1973, s. 830.

⁸⁶ Protokół wizytacji dziekańskiej z 1939 r., ADK, Akta kurialne. Wizytacje dziekańskie 1939 r., sygn. OD-5/38, k. 196v.

⁸⁷ *Protokół zebrania organizacyjnego Stowarzyszenie Młodzieży Polskiej Męskiej we wsi Wola Tesserowa... odbytego 2 grudnia 1931 r.*, ADK, Parafia Rembieszyce. Korespondencja 1925–1934, sygn. OZ-10/215, k. 15–15v. Por. też lista władz Stowarzyszenia, *ibidem*, k. 13, 16.

⁸⁸ ADK, Parafia Rembieszyce. Korespondencja 1925–1934, sygn. OZ-10/215, k. 14.

⁸⁹ Starosta powiatowy jędrzejowski do Zarządu Stowarzyszeń Polskiej Młodzieży Męskiej w Kielcach, Jędrzejów 9 I 1933, ADK, Parafia Rembieszyce. Kore-

Z tego, co zostało powiedziane wyżej wynika, że większość stowarzyszeń katolickich działających w parafii Rembieszyce wzięła swój początek w okresie międzywojennym. Największą popularnością wśród parafian cieszyła się Żywa Róża, która przez cały badany okres liczyła od kilku do kilkunastu kół. Była to zarazem jedyną organizacją, która w warunkach wojennych nie zawiesiła swej działalności, przyczyniając się do pogłębienia życia religijnego wiernych. Zwraca uwagę fakt, że poza kołami różańcowymi istniejące w parafii związki nigdy nie przybrały charakteru masowego, a niektóre z nich, jak Stowarzyszenie Polskiej Młodzieży Męskiej w Woli Tesserowej, miały charakter efemeryczny. Świadczy to o pewnej obojętności wiernych na sprawy wiary, na co zresztą wielokrotnie zwracali uwagę wizytujący parafię duszpasterze, zalecając ożywienie życia religijnego m.in. poprzez zakładanie nowych organizacji kościelnych.

Nie jest łatwo dokonać oceny życia religijnego parafii Rembieszyce w omawianym okresie z dwóch zasadniczych powodów. Po pierwsze, ze względu na luki w dokumentacji źródłowej, niekiedy dość znaczne (np. nie dysponujemy archiwaliami z lat 1914–1918 oraz z okresu międzywojennego), co uniemożliwia całościowy ogląd tego problemu. Po drugie, brak jest materiałów porównawczych, które pozwoliłyby ukazać typowość lub specyfikę parafii rembieskiej w skali całego regionu. Zwróćmy jednak uwagę na kilka kwestii.

Zachowana dokumentacja źródłowa nie pozostawia wątpliwości co do tego, że administratorzy beneficjum w Rembieszyczach ściśle stosowali się do ogólnodiecezjalnych rozporządzeń dotyczących nabożeństwa parafialnego. W protokołach wizytacji dziekańskiej z omawianego okresu nie odnajdujemy żadnych wzmianek wskazujących na jakiegokolwiek zaniedbania w tym względzie. Podobnie wygląda sprawa przepowiadania kościelnego. Zgodnie z dyrektywami władz kościelnych regularnie głoszone homilie, kazania oraz nauki katechizmowe, prowadzono katechizację dzieci przed pierwszą spowiedzią i komunią świętą, a po I wojnie światowej urządzało misje i coroczne rekolekcje parafialne. Nie zapominano również o naukach przygotowujących do sakramentu małżeństwa. We wszystkich odmianach nauczania kościelnego widać wyraźną dąż-

spondencja 1925–1934, sygn. OZ-10/215, k. 1; ks. A. Stala do starosty powiatowego w Jędrzejowie, *ibidem*, k. 4.

ność do ich spluralizowania i dostosowania do potrzeb religijnych lokalnej społeczności.

Co się tyczy szafowania sakramentów, to sakramenty chrztu, małżeństwa i namaszczenia chorych udzielane były w parafii rembieskiej regularnie. W drugiej połowie XIX w. również pierwsza komunія święta zaczęła być praktykowana bardziej systematycznie i wpisała się w rytm życia parafii. Natomiast sakramentu bierzmo-wania udzielano nieregularnie, przeważnie w czasie wizytacji ka-nonicznych. Była to pozostałość po zaborcy rosyjskim, gdyż w XIX i na początku ubiegłego stulecia z powodu trudności, jakie czyniły im władze rosyjskie, biskupi nie zawsze mogli dotrzeć do wszystkich rejonów podległych sobie diecezji.

O żywotności religijnej parafii z punktu widzenia Kościoła świadczy przede wszystkim udział wiernych w takich praktykach religijnych, jak sakrament pokuty i eucharystii. W XIX w. w ko-ściele pw. Świętych Apostołów Piotra i Pawła praktyki te były wy-pelniane w stopniu zadowalającym – ogół wiernych uczęszczał na nabożeństwa niedzielne i świąteczne, jak również przystępował do spowiedzi i komunii świętej wielkanocnej. W pierwszej połowie XX stulecia, a zwłaszcza w okresie okupacji hitlerowskiej, systema-tycznie wzrastała w parafii liczba osób stroniących od życia sa-kramentalnego. Pojawiły się pary żyjące bez ślubu kościelnego, zwiększyła się też liczba dzieci zrodzonych ze związków pozamał-żeńskich.

Jest zrozumiałe, że analiza samych praktyk religijnych, ich za-niku lub rozwoju, nie wystarczy do wyjaśnienia fenomenu religij-ności. Należy pytać o jakość i wewnętrzny sens tych praktyk, ich motywacje oraz o poziom religijnej świadomości. Problem sprowa-dza się zatem do tego, jakie miejsce zajmuje religia w świadomości i w postawach ludzi, w jakim stopniu kształtuje ona życie lokalnej społeczności, jaką jest parafia. Odpowiedź na te pytania wymaga dalszych, pogłębionych studiów.

MAŁGORZATA KARKOCHA

**The ministry and religious life
of the Rembieszyce Parish in the years 1800–1945.
On the history of the local community**

The Rembieszyce Parish is located in the province of Kielce, in the commune of Małogoszcz and has been composed by four settlements: Rembieszyce, Karsznice, Mieronice and Wola Tesserowa. It was founded in 1438 with the efforts of Odrowąż family. It is dedicated to the Holy Apostles Peter and Paul.

Presented article aims to show the religious life of the Rembieszyce Parish in the years 1800–1945. The Author's researches efforts were focused on the external aspects of religious life, especially on religious practices. In this article Author also discussed the church teaching and the activities of the social and religious organizations.

The basic sources for the Author researches are collected in the Archives of the Diocese of Kielce, and – to a lesser extent – in the Archive of the Parish Rembieszyce. Among them are: consistorial files, reports of the dean and pastoral visitation, school records and population statistics. The Author also used the parish registers of births, marriages and deaths, stored in several archives (Archives of the Kielce Diocese, State Archive in Kielce, Archive of the Rembieszyce Parish). This article is also complemented by other materials, such as correspondence or newspapers.